

Jerzy Zysnarski

Od Abdeckerei do Żwirowej, czyli klucz do toponomastyki Gorzowa

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 14, 31-70

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Jerzy Zysnarski
Gorzów

Od Abdeckerei do Żwirowej, czyli klucz do toponomastyki Gorzowa

Słownik ten jest nową, całkowicie przedręganą i uzupełnioną wersją publikacji, która pod podobnym tytułem ukazała się na łamach rocznika przed 11 laty¹. Była to wtedy, jak zostało wyrażone we wprowadzeniu, *pierwsza próba kompleksowego ujęcia całej gorzowskiej toponomastyki w wersji dwujęzycznej*. Pierwszy słownik niemiecko-polski i polsko-niemiecki opublikowany został na przełomie sierpnia i września 1945 r. na łamach tygodnika „Ziemia Gorzowska”, praktycznie jest on niedostępny i w większości nieaktualny. Podobny słownik zestawił Florian Relis jako uzupełnienie informatora „Dokumentacja nadzoru budowlanego miasta Gorzowa Wlkp. 1810-1945 r.”², skorowidz ten jednak także nie jest pełny i zawiera wiele błędów.

Nazewnictwo w mieście to proces ciągły, spontaniczny, trudny do uchwycenia, zwłaszcza w zamierzchłej przeszłości, bywało, że w przypadkowych dokumentach rejestrowano nazwy przejściowe, krótkotrwałe, a uwadze umykały nazwy funkcjonujące wiekami. Toponomastykę gorzowską otwierają nazwy trzech ulic: *Richtstraße* (Sikorskiego), *Entengasse* (Lutycka) i *Brückenstraße* (Mostowa), wspomniane na kartach kroniki miejskiej z II poł. XVI w. Do najstarszych ulic zaliczyć należy także *Dammstraße* czyli Groblę, której ślad odnajdziemy w dokumencie z 1316 roku!

Fenomenem jest nazwa *Richtstraße*, którą dziś znajdziemy na mapach dziesiątków niemieckich miast, jak np. Angermünde, Delmenhorst, Essen, Mülheim, Prenzlau, Schweich, Spremberg, Stuttgart, a nawet w austriackim Villach. Ulica tej nazwy znajduje się także we Frankfurcie nad Odrą, choć nie jest to już historyczna ulica (dziś Karl-Marx-Straße), ale nowsza uliczka na Lebuser Vorstadt. Swą *Richtstraße* miał też przed 1945 r. Olsztyn. Ulicę tej nazwy można było spotkać na starych planach nowomarchijskich miast, jak Barlinek, Dobiegniew Drezdenko, Mieszkowice, Myślibórz, Pełczyce, Strzelce, Trzcianko. Na ogół tam, gdzie zachowany został kształt średniowiecznej starówki, a główna ulica biegła od jednej dawnej bramy do drugiej. Wyjątkiem może być Dębno, miasto o XVI-wiecznym rodowodzie.

Powszechność nazwy nie przybliży jednak niem. onomastów do jej genezy. Jedni skłaniają się do tezy, iż w jej podstaw legły takie pojęcia jak *das Gericht* = sąd, *der Richter* = sędzia, stąd *Richtplatz* = miejsce straceń, innymi słowy – «droga na miejsce kaźni»³.

1 Jerzy Z y s n a r s k i, *Od Abdeckerei do Żwirowej, czyli niemiecko-polski i polsko-niemiecki słownik toponomastyczny miasta Gorzowa*, NRHA, nr 3/1996, s. 8-33.

2 Wydane w 1986 r. w Szczecinie przez Archiwum Państwowe w Szczecinie, Oddział w Gorzowie Wlkp., do użytku służbowego. Praca pozbawiona bibliografii, pozostaje dziś praktycznie jedynym źródłem wiedzy dla decyzji nazewnictwowych, podjętych w l. 1939-1944.

3 Dlatego też, wychodząc z takiego założenia, frankfurtczycy, którzy utracili przedwojenną, historyczną nazwę na rzecz klasyka marksizmu, przywrócili ją na przedmieściu. Współczesna *Richtstraße* we Frankfurcie była niegdyś drogą prowadzącą na Galgenberg, czyli miejsce straceń.

Bardziej sensowne wydaje się wyjaśnienie oparte na rzeczowniku *die Richte* = prosty kierunek, prosta droga, czyli «ulica prosta»⁴, niczym rzymskie *via recta*. W Gorzowie ulica tej nazwy też przez blisko 700 lat łączyła prosto obie bramy, a później dwa place.

Przez stulecia nazwy ulic miały znaczenie bardziej praktyczne niż administracyjne. Do 1780 r. obowiązywała zresztą jednolita numeracja domów w całym mieście. Znamy ją dość dokładnie ze spisu mieszkańców sporządzonego w 1719 r.⁵ Reforma z 1780 r. polegała na przypisaniu tej numeracji do poszczególnych ulic. Jednocześnie – z powodu wydzielenia nowych parcel – niektóre posesje przenumerowano, co utrudnia identyfikację, zaś autorowi nie jest znany żaden dokument czy opracowanie, które pozwoliłoby prześledzić ten proces. Ta numeracja obowiązywała do 1862 r., kiedy miasto podzielono na ulice, odrębnie ponumerowane⁶.

Od tego czasu plan miasta wielokrotnie poprawiano, zmieniano nazwy ulic i dodawano nowe. W procesie tym daje się wyodrębnić kilka przedsięwzięć. Pierwszym było ochrzczenie kilku ulic na *Kleiner Anger* (zach. część Zawarcia)⁷ przy *Turn-Platz* nazwiskami „ojców niemieckiej gimnastyki”, przed 1888 r. wytyczono też z geometryczną precyzją siatkę ulic na *Großer Anger* (zach. część Zakanala), gdzie część ulic otrzymała nazwiska zasłużonych obywateli miasta, część zachowała nazwy polne, jakby w rezerwie dla przyszłych bohaterów miasta⁸. Zasłużonych obywateli uhonorowano również *am Galgenberg*, nowym osiedlu, budowanym od 1919 r. między ul. Konstytucji 3 Maja i Matejki, które tu nazywamy Górnym Miastem⁹; pierwszą przymiarkę do tej zabudowy odnajdziemy na planie miasta z 1908 r.¹⁰

Objęcie władzy przez nazistów zaowocowało procesem nazyfikacji i aryzacji toponomastyki, usuwano z tablic nazwiska osób pochodzenia żydowskiego, wprowadzano eksponentów ruchu hitlerowskiego. Proces ten trwał kilka lat, wprawdzie już 29 III 1933 r. *Heinersdorferstraße* otrzymała nazwę *Adolf-Hitler-Straße*, ale np. H. Goering doczekał się swojej ulicy dopiero po 1938 r. Nowe nazwy oddawały też stan nastrojów politycznych. Już 1 I 1933 r. szereg ulic na dzisiejszych Janicach [*Goldbecksiedlung*] otrzymało nazwy miejscowości z okolic Kłajpedy [*Memelland-Straßennamen*]; 23 VI 1933 r. zapadła decyzja o budowie *Stadttransiedlung Kuhburg*, gdzie ulice ochrzczone zostały nazwami miast wielkopolskich i pomorskich, utraconych po 1920 r. na rzecz Polski¹¹, z kolei w 1939 r., gdy Niemcy zajęli Czechy i Morawy, tworząc tzw. protektorat, szereg ulic na Zawarcu także otrzymało stosowne nazwy.

4 Tak też została spolszczona ulica w Górowie łowackim, czyli przedwojennym Landsbergu (Ostpreussen).

5 Apotheker Wartenberg: *Einwohner- und Hausliste der Stadt Landsberg a. W. von 1719*, Der Neumärker, Mitteilungen des VfGdN, 1(1), 1933, 4. Z tego samego czasu pochodzi plan miasta z zaznaczonymi numerami wszystkich posesji. Tam też wykaz funkcjonujących wówczas nazw ulic.

6 Nową numerację uwzględniła już książka adresowa z 1863 r. oraz nowy plan miasta, opracowany w styczniu 1863 r. przez budowniczego Köhlera i wydany przez księgarnię „Fr. Schaeffer & Comp.”

7 Plan zabudowy tej części miasta powstał już w 1861 r., a 23.01.1882 r. – plan zagospodarowania i odwodnienia.

8 Obie decyzje „konsumuje” plan miasta z 1888 r., opracowany przez budowniczego Friedenreicha i wydany przez wydawnictwo „R. Schneider & Sohn”. Tam też pierwszy kształt Nowego Miasta [*Neustadtteile*], którego plan zatwierdzony został w 1878 r.

9 Ta wyróżniająca się wyraźnie odrębnym położeniem, jak i kształtem zabudowy część miasta, rozciągająca się między obecnymi ulicami Konstytucji 3 Maja i Matejki, nigdy nie otrzymała oficjalnej nazwy.

10 *Pharus-Plan Landsberg a. W.*, wydany w Berlinie, kolportowany przez wydawnictwo „Schneider u. Sohn”.

11 Paradoksem dziejowym było to, iż z tych ośrodków pochodzili także pierwsi gorzowscy pionierzy, ulice te były więc „jak znalazł”, wystarczyło tylko spolszczyć nazwy.

Rok 1945 gruntownie zmienił plan miasta. Jeszcze w kwietniu posługiwano się powszechnie nazwami niemieckimi, ale już w maju zaczęły pojawiać się spontaniczne chrzty polegające na spolszczaniu nazw niemieckich bądź nadawaniu nowych poprzez luźne skojarzenia lub przenoszenie tradycji onomastycznych z miejsc pochodzenia osadników. Część z nich przetrwała próbę czasu, większość z nich została urzędowo zmieniona już w końcu sierpnia 1945 r. Za najstarszą polską nazwę ulicy przyjąć należy ul. Chrobrego, wspomnianą już 18.05.1945 r. w sprawozdaniu Urzędu Miejskiego¹². Natomiast pierwszą ulicą urzędowo przemianowaną jest al. Franciszka Walczaka, zadekretowana 14.06.1945 r.

Za „ojca chrzestnego” gorzowskich ulic uchodzi słusznie Stefan Paternowski (1905-1976), nauczyciel historii i archiwista, ówczesny naczelnik Wydziału Kultury i Sztuki¹³. Z jego inicjatywy na łamach „Ziemi Gorzowskiej” z 26.08.1945 r. ukazał się następujący komunikat: *Zarząd Miejski w Gorzowie podaje do wiadomości, że zostały przemianowane wszystkie ulice i place oraz parki, równocześnie zwracamy uwagę, że dotychczasowe polskie nazwy ulic w większości wypadków także uległy przemianowaniu. Niżej podajemy dokładny wykaz polsko-niemiecki, a w najbliższym numerze podamy wykaz niemiecko-polski*¹⁴. S. Paternowski kierował się własnym wyczuciem historycznym, jak i wskazówkami odgórnymi, które zalecały lansowanie tradycji Słowiańszczyzny zachodniej. Skutkiem tego Obotryci wyparli ostatni ślad zamku w Gorzowie, może wówczas nie do obrony z uwagi na krzyżacki rodowód tej twierdzy. Paternowski nie uniknął też lapsusów językowych, jak choćby osławiona niegdyś ul. Wyzwoleńców, która przetrwała na planie miasta aż 35 lat, czy funkcjonująca do dziś ul. Armii Polskiej, formacji formalnie nieistniejącej (zapewne chodziło o Wojsko Polskie). Jednocześnie przeprowadził kilka nowych chrztów, które z braku „niemieckiej podkładki” nie zostały uwzględnione w poniższym zestawieniu¹⁵.

Główna myśl projektu S. Paternowskiego, by ciąg głównych ulic miasta poświęcić wielkim władcom i wodzom polskim, została naruszona już na przełomie lat 40 i 50., gdy miejsce hetmanów oraz działaczy narodowych i niepodległościowych zaczęli zajmować rewolucjoniści. Ten proces nazewniczy nie został w pełni udokumentowany, więc możemy operować tylko przybliżonymi datami¹⁶, podobnie jest z akcją destalinizacji onomastyki, która rozpoczęła się po 1956 r. a zakończyła po 1960 r.

Zmiany tego typu, podyktowane m. in. koniunkturą polityczną, trwają nadal. W tym czasie jednak znoszono place, łączono ulice i dzielono, zmieniając z konieczności numerację domów, ale też zacierając dawne granice nie tylko poszczególnych ulic, ale i części miasta. Wielokrotnie np. korygowano numerację *Küstrinerstraße*, po raz ostatni w l. 60. XX wieku, kiedy włączono ją do ul. Sikorskiego. Pierwszą poważniejszą reformę numeracji podjęto 22 września 1913 r. w sprawie *Kladowstraße* (Wyszyńskiego), której lewa

12 *Trudne gorzowski początki. Z dziejów gorzowskich instytucji (Teksty źródłowe z lat 1945-1948)*, pod red. Dariusza Aleksandra R y m a r a, Gorzów 2001, poz. 60: *Opis miasta Gorzów dawniej Landsberg n/W*. O palmę pierwszeństwa rywalizuje z nią ul. Wandy Wasilewskiej (dziś Sikorskiego), przy której już 16 V 1945 r. zarejestrowano pierwszą polską jadalnię.

13 Więcej o nim: *Trudne gorzowskie początki...* dz. cyt. s. 5-6, a także Zofia N o w a k o w s k a, *Ojciec chrzestny ulic. O Stefanie Paternowskim*, w: *...Których pamiętamy. Szkice o ludziach Gorzowa*, praca zbiorowa pod red. K. K a m i ń s k i e j, Gorzów 1989, s. 79-84.

14 „Ziemia Gorzowa” nr 8 i 9/1945.

15 Chodzi m. in. o plac Wolności, gdzie stanie pomnik *Wolności* (dziś skwer z pomnikiem Mickiewicza), ul. Emilii Plater, *prostopadła do Bülowstr.* (droga nad Ruskim Stawem), Leśna, *prostopadła do Kladowstr.*, dziś nie do zidentyfikowania, Reymonta (*Buchwaldweg prostopadła do Hitlerstr.*), która do tej pory należała do Kosynierów Gdynskich czy Zachodnia, *prostopadła do ostatniego odcinka Friedrichstadt - Tkacka*.

16 Nieco na ten temat: Kazimierz S t a c h u r a, *Działalność MRN w Gorzowie*, w: *Gorzów Wielkopolski w latach 1945-1950*, LTN Zielona Góra 1975, s. 50.

strona otrzymała numery nieparzyste, prawa – parzyste, następnie zrobiono to samo na *Zechowerstraße* (Warszawska). W 1930 r., po śmierci Maxa Bahra, kiedy zgodnie z wcześniejszą zapowiedzią, zachodnia część *Wall* otrzymała jego imię (dziś ul. Fabryczna), obie części ponumerowano od nowa, poczynając od mostu. Ostatnia tak spektakularna operacja w śródmieściu miała miejsce w 1989 r., kiedy podzielono ul. Marchlewskiego (*Wollstraße*) na Pocztową i Wełniany Rynek, a każda z nowych ulic otrzymała nowe numery, podzielone do tego na strony parzyste i nieparzyste. Wszystko to utrudnia śledzenie historii ulic i ich nazw, jak też objaśnianie zjawisk onomastycznych.

Wychodząc z założenia, iż słownik taki winien być przede wszystkim kluczem do toponomastyki miasta, a nie rejestrem urzędowym, w tej wersji publikacji za punkt wyjścia przyjęto stan nazewnictwa obowiązujący w końcu 1944 r. i wcześniej, zaś indeks polskich nazw, być może ku zgorszeniu niektórych narodowych ortodoksów, zaopatrzonego został w odsyłacze [→]. Z oczywistych więc względów indeks polskich nazw nie obejmuje nowszych części miasta, ulic i dzielnic. Jednocześnie warto zauważyć, iż wiele nazw, znanych z powojennych wykazów, wróciło z czasem na mapę, ale w innym miejscu, więc trzeba przestrzec przed zbyt pochopnym kojarzeniem.

Ponieważ źródłem onomastyki jest nie tylko urzędowy dokument, ale i tradycja, dlatego w niniejszym wykazie uwzględniono również nazwy stosowane zwyczajowo lub w języku potocznym dla określenia obiektów, wzniesień bądź akwenów, istniejących przed 1945 r. Indeks obejmuje także spis dawnych niemieckich nazw, wzmiankowanych na kartach historii miasta, tu również zaopatrzonego w odsyłacze do stanu z końca 1944 r.

W odróżnieniu od poprzedniej publikacji wprowadzono teraz także zwięzłe informacje encyklopedyczne, dotyczące zarówno historii obiektu, jego nazwy bądź eponimów. Wszystkie nazwy, polskie i niemieckie, które znajdowały się lub znajdują w użyciu, zostały w tekście **wytluszczone** [bold], wszystkie nazwy urzędowe i powszechnie stosowane, zarówno niemieckie, sprzed 1933 r., jak z l. 1933-1944, oraz polskie, wg stanu na dzień dzisiejszy – zostały wyróżnione **TLUSTYMI KAPITALIKAMI**. Dodatkowym wyróżnikiem niektórych polskich nazw jest kursywa: *zwykła* [italic normal] odnosi się do pol. nazw wprowadzonych urzędowo, które nigdy się nie przyjęły, **kursywa wytluszczone** [italic bold] – obiektów zniesionych. W nawiasach podano zakres obowiązywania nazw, często okresy te na siebie nachodzą, dlatego polskie nazwy zatwierdzone lub wprowadzone w sierpniu 1945 r. (VIII 1945) zostały podkreślone. Inne objaśnienia znajdują się w przypisach.

A

Abdeckerei, (1947): *Wydmuchy*¹⁷ – okolice ul. Kasprzaka.

Die Abdeckerei = rakarnia. W okresie międzywojennym rakarnia znajdowała się na Zakanału, w pobliżu styku ul. Kasprzaka z Siedlickim Rowem.

ADOLF-HITLER-STRASSE, (1568): **Straße nach Heinersdorf**, (~1863-1933): **Heinersdorferstraße**, (V 1945 - III 1946): **Długa**, (VIII 1945 - XI 1948): **Jagielly**, (II poł. 1946): **Kosynierów Gdyńskich** – ulica na Nowym Mieście, powstała w XIX w. w miejsce średniowiecznej drogi łączące Młyńskie Przedmieście z Chwałęciami, zbudowanej w XVI w. stodołami.

Heinersdorf = Chwałęcice.

Władysław II Jagiełło (ok. 1351–1434), wielki książę litew., od 1386 r. – król polski.

17 Nazwa wprowadzona skutkiem nieporozumienia, rejestruje ją jednak jeszcze mapa z 1975: *Województwo gorzowskie*, Skala 1 : 100 000, PPWK Warszawa 1975, niezaktualizowana.

Kosynierzy gdyńscy, zw. też „Czerwonymi Kosynierami”, ochotnicza formacja, złożona w większości z gdyńskich kolejarzy, uzbrojona w oprawione na sztorc kosy, miała zaatakować w 1939 r. oddział niemiecki, legendę tej formacji spopularyzował w 1947 r. Edward Puacz w książce „Kosynierzy Gdyńscy” zmianę nazwy ulicy w Gorzowie miał spowodować Florian Depczyński, b. kosynier, który w 1946 zamieszkał przy tej ulicy.

ALTE WARTHE, (po 1945): **Stara Warta** – starorzecze, grupa akwenów między Wartą a Siedlicami.

Am Bollwerk → Bollwerk

Am Galgenberg → Siedlung am Galgenberg

AM KINDERFENN, (~1899-1930): **Heinersforfer Weg, Ziegeleien am Heinersdorfer Wege, Ratsziegeleiweg**, (VIII 1945): **Błotna** – ulica od Żwirowej w kierunku j. Błotnego, wytyczona w II poł. XIX w. pomiędzy cegielniami, najstarsza z nich *Ratsziegelei* [= radziecka, miejska] istniała już w 1863 r.

Heinersdorf = Chwałęcice.

Die Kinder = dzieci, *das Fenn* = trzęsawisko, torfowisko, nazwa polna, etymologia nieznana, może od glinianek.

Am Wall → Wall

ANCKERSTRASSE, (VII 1945): **Nowa**, (VIII 1945): [Jana] **Matejki** – ulica wytyczona przed 1913, pierwsze budynki od 1920.

Oskar Ancker, nadburmistrz miasta w l. 1891 - 1915.

Jan Matejko (1838-1893), najwybitniejszy przedstawiciel pol. malarstwa historycznego.

ANGERSTRASSE, (VI 1945): **Przemysłowa** – ulica na Zawarcu, powstała na mokradłach na pocz. XIX w., nazwa występowała już w 1823 r.

Der Anger = pastwisko, od *Stadtanger*.

Armenhausstraße → Theaterstraße

Armii Czerwonej, ulica → Soldinerstraße

ARMII POLSKIEJ, ulica → Schönhofstraße

ARNDSTRASSE, (VIII 1945): [Juliusza] **Kossaka** – ulica na Górnym Mieście, ustalona i nazwana między 1935 a 1938 r., pierwszy budynek stanął w l. 90.

Prawd. Max Arndt, wcześniej Arndt († po 1925), kupiec, radca miejski sprzed I wojny światowej. Eponimem może być też jego syn, Theodor.

Arsenalna, ulica → Zeughausgasse

ASNYKA, ulica → Friedrich-Wilhelm-Kranich-Straße

Auf dem Kietz → Kietz

B

BÄCKERGASSE, (~1719~): **Quergasse**, (VIII 1945 - 1965~): **Basztowa** – dawna uliczka na Starym Mieście, przecznica Wełnianego Rynku, znana od 1719 r., droga komunikacyjna bez zabudowy, po 1965 r. zabudowana plombowo i zniesiona.

Dosłownie «piekarska, piekary», od piekarni Paula Schumanna przy *Wollstraße* 67.

Nazwa pol. zapewne od baszty w murze miejskim, stojącej u wyloty uliczki.

BADERSTRASSE, (~1719): **Badergasse**, (VIII 1945): **Łazienki** – ulica na Starym Mieście, wytyczona i zabudowana już w średniowieczu.

Das Bad = kąpiel, *der Bader* = cyrulik, łaźniebnik, dosłownie «ulica łaźniebników». Łaźnia w sąsiedztwie tej ulicy znana od co najmniej 1525 r.

BAHNBODEN – nisz pod wiaduktem, wykorzystywane do działalności gospodarczej, dlatego wspomniane w książce adresowej z 1925 r. jako adres szeregu firm; co najmniej 12 nisz (nr 15, 17, 19, 22-27, 30, 31), należało do miasta, dzierżawili je m.in. handlarze ziemniakami, spółdzielnia mleczarska, firma „Allianz” i „Emil Brandt, Brückenbau”.

Die Bahn = kolej, *der Boden* = grunt, ziemia, dosłownie «obszar kolejowy».

BAHNHOFSTRASSE, (1856): **Querstraße**, (przed 1863): **Bahnhofstraße**, (VI 1945): **Dworcowa** – ulica na Młyńskim Przedmieściu między dworcem kolejowym i Sikorskiego [*Küstrinerstraße*], pierwsze domy od 1865 r.

Quer = w poprzek, dosłownie «ulica poprzeczna».

Der Bahnhof = dworzec.

Bahrshöhe – niezidentyfikowany majątek na Santockim Przedmieściu, zlikwidowany w 1895/99 r., może tożsamy z → *Karlshöhe*.

Dosłownie «wzgórze Bahra». Prawd. Georg Bahr (1847 - przed 1894), brat Maxa, rolnik, właściciel majątku.

BAHRSTRASSE, (VIII 1945): **Gołębia** – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], wytyczona przed 1888, pierwsze domy przed 1894, zniesiona w 2001.

Gottlieb Bahr († 1871), stryj Maxa, oberżysta, od 1852 – radca miejski.

Basztowa, ulica → *Backergasse***BENTSCHENERSTRASSE**, (VIII 1945): **Zbąszyńska** – ulica na Zakanalu [*Stadtrandsiedlung Kuhburg*], wytyczona i nazwana między 1935 a 1939 r., pierwsze domy od 1927 r..

Bentschen = Zbąszyń.

BERGHAUSEN, (1947): **Gostusza**¹⁸ – dawny majątek, położony na granicy miasta, po lewej stronie nieistniejącej drogi do Wojcieszyc (ul. Sosnkowskiego); folwark powstał przed 1885 r.

Berghausen – dosłownie «górne domy, domy na stoku góry», być może nazwa ta była inspiracją dla Górczyna.

BERGSTRASSE → *Franz-Seldte-Straße*

Berlinchener Chausse → *Kladowstraße*

BERNDTSTRASSE, (VIII 1945): **Krucza** – dawna ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], przecznica ul. Kasprzaka, wytyczona i nazwana przed 1888 r., zniesiona po 1970 r.

Heinrich Berndt, *Amtmann*, w l. 1841-1856 i 1866-1878 – radca miejski.

Bielawa → *Muschel See*

BIRNBAUMER STRASSE, (VIII 1945): **Międzychodzka** – ulica na Zakanalu [*Stadtrandsiedlung Kuhburg*], pierwsze domy od 1928. *Birnbaum* = Międzychód.

BISMARCKSTRASSE, (1888): **Kladowufer**, (1895/99): **Bismarckstraße**, (VI - IX 1945):

Kolumba, (VIII 1945): [Władysława] **Lokietka** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona między 1878 a 1888 r., pierwsze domy przed 1894 r. powstały na odcinku między ul. Armii Polskiej i Chrobrego.

Kladowufer = nabrzeże Kłodawki.

Otto von Bismarck (1815-1898), w l. 1862-1990 premier Prus i kanclerz Rzeszy.

BLÜCHERSTRASSE, (VII 1945): **Parkowa**, (VIII 1945): [Józefa] **Wybickiego** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona przed 1888, nazwana w 1895/99, pierwsze domy dopiero od 1908.

Gebhard Leberecht von Blücher (1742–1819), feldmarszałek pruski, jeden z dowódców wojsk koalicji antynapoleońskiej w bitwach pod Lipskiem (1813) i pod Waterloo (1815).

BŁOTNA, ulica → *Am Kinderfenn*

BŁOTNE, jezioro → *Heinersdorfer See*

BOCZNA PODMIEJSKA, ulica → *Flensburgerstraße*

Bogusławskiego, ulica [1945] → *Lüderitzerstraße*

BOHATERÓW WARSZAWY, ulica → *Winzerweg*

BÖHMISCHESTRASSE, (~1888-1939): **Schützenstraße**, (VIII 1945): **Bracka** – ulica na Zawarcu, wytyczona i nazwana między 1882 a 1888, pierwsze domy przed 1894.

Böhmischestraße – dosłownie «czeska», w związku z utworzeniem przez hitlerowców Protektoratu Czech i Moraw.

18 Był to dowolny chrzest powojenny, nazwa się nie przyjęła, choć rejestruje ją jeszcze mapa z 1975 r.

Schützenstraße – dosłownie „strzelecka», od Schützengilde, bractwa strzeleckiego.

Bracka – przez analogię, od bractwa strzeleckiego vel kurkowego, tradycyjna nazwa uliczna, przeniesiona z terenów polskich.

BÖHMSTRASSE, (1888): **B-Straße**, (przed 1894): **Böhmstraße**, (VI - IX 1945): **Miedziana**, (VIII 1945): **30 Stycznia** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona między 1878 a 1888 r., pierwsze domu od 1892 r.

Rudolf Böhm, architekt, w l. 1853-1882 budowniczy miejski.

BOLLWERK, także **Am Bollwerk**, (VIII 1945): **Nadbrzeżna** – ulica wzdłuż półn. brzegu Warty, zrazu tylko umocnione nadbrzeże, naprawione w 1810 r., przebudowane w 1856 r., w 1820 r. pierwsza ścieżka, ulica przed 1863 r., w 1895 powiększona o *Eisenbahnstraße* 1-4 (dziś nr 12-18).

Das Bollwerk = bastion, wał ochronny, grobla, przedmurze.

BORKOWER WALL, (VIII 1945): **Wał Długi**, obecnie: **Wał Śluzy** – wał na Zakanalu, na wsch. od mostu, fragment wału zbudowanego w l. 1767-1774 od Borka do Kołczyzna.

Borkow = Borek.

BOROWSKIEGO, ulica → *Fernemühlenstraße*

BOSSESTRASSE, (VIII 1945): **Niegolewskich**¹⁹ – projektowana ulica na Nowym Mieście (Piaski), przecznica Kazimierza Wielkiego, przedłużenie ul. Kilińskiego, wytyczona przed 1938, zniesiona po 1960.

Niem. eponim nie ustalony.

Niegolewscy, wielkopolski ród z Niegolewa, którego najwybitniejszymi przedstawicielami byli płk Władysław Niegolewski (1786-1857), komatant napoleoński i polski poseł na sejm prowincjonalny, oraz jego syn, Władysław Maurycy Niegolewski (1819-1885), prawnik, liberalny polityk, powstaniec 1846, 1848 i 1863.

BRACKA, ulica → *Böhmischestraße*

BRAHTZALLEE, (1908-1933): **Streichhölzer-Allee**, (VIII 1945): [aleja Karola] **Marcinkowskiego** – ulica na Górnym Mieście, wytyczona w 1908, pierwsze domy od 1933.

Das Streichholz = zapalka, dosłownie «zapalczana aleja».

Egomet Brahtz (1838-1918), murarz, w l. 1892-1910 radca miejski.

Karol Marcinkowski (1800-1846), lekarz poznański, działacz społeczny, gospodarczy i oświatowy.

BRANDT'SCHEN BERGE – wzniesienie na terenie Parku Siemiradzkiego, już w 1827 połączone ścieżką spacerową z Düsterlohsschanze, być może było to wzgórze z szańcem, na którym w końcu XIX w. stała wieża wodna.

Eponim nierozpoznany.

Braniborska, ulica → *Priesterstraße*

BRAUERSTRASSE, (VIII 1945 - przed 1960): **Piastów**, obecnie: **Spichrzowa** – ulica, wydzielona w 1895 z *Eisenbahnstraße* (posesja nr 1), biegła na zachód od Mostowej, przed 1960 połączona ze Spichrzową i stanowi jej zach. część.

Dosłownie «browarniana» od piwnic lodowych dawnego browaru Hoffmanna na rogu Wodnej.

BRENKENHOF-KANAL (po 1945): **Kanał Ulgi** – uregulowane ok. 1766 starorzecze Warty, rozdzielające Zawarcie i Zakanalę.

Franz Balthasar Schönberg von Brenkenhoff (1723-1780), tajny radca skarbowy, wojenny i domenalny, właściciel wielu dóbr, w tym m. in. Zieleńca, kierownik robót melioracyjnych w dolinie Warty i Noteci.

BRENKENHOFSTRASSE, (VIII 1945): **Sokola**, (ok. 1950): [Janka] **Krasickiego** – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], równoległa do Kanału Ulgi i Wału Długiego, wytyczona i nazwana przed 1888, do 1894 zabudowana 8 domami.

Janek Krasicki (1919-1943), działacz komunistyczny, członek KC PPR i organizator Związku Walki Młodych, zabity przez hitlerowców.

19 W komunikacie o rejonizacji szkół („Ziemia Lubuska” nr 7 z 18 XI 1945 r.) użyto formy ul. Niegolewskiego.

BROMBERGER STRASSE, (VIII 1945): **Bydgoska** – ulica na Zakanału [*Stadtrandsiedlung Kuhburg*], pierwsze domy od 1933.

Bromberg = Bydgoszcz.

BRÜCKENSTRASSE, (VII 1945): **Mostowa** – ulica na Starym Mieście, wytyczona i zabudowana w średniowieczu, pod tą nazwą [*Bruckstraße*] od co najmniej 1585.

BRÜCKENVORSTADT, (1945): **Zamoście**, potocznie: **Zawarcie** – dzielnica miasta, do XIX w. obejmująca wsch. część terenu między Wartą i kanałem, wspomniana po raz pierwszy w 1565 jako *Vorstadt vorm Brückentor*, od XVIII w *Brückenvorstadt*.

BUCHWALDWEG, (VIII 1945): [Karola] **Szymanowskiego** – ulica na Górnym Mieście, pierwsze domy od 1924.

Edward Buchwald († 1890), murarz, w l. 1886-90 radca miejski.

Karol Szymanowski (1882-1937), kompozytor.

BUCZKA, ulica → Schulzestraße

BUHNENSTRASSE → Sudetenlandstraße

BÜLOWSTRASSE, (VIII 1945): [Jana Karola] **Chodkiewicza** – ulica, przecznica Wyżyńskiego i Kazimierza Wielkiego, wytyczona przed 1911, pierwsze domy od 1912.

Bernhard von Bülow (1849-1929), książę, niem. dyplomata i polityk, w l. 1900- 1909 kanclerz Rzeszy i premier Prus.

Jan Karol Chodkiewicz (1560-1621), wielki hetman litewski i naczelny dowódca wojsk polskich, zasłynął ze zwycięskich wojen ze Szwedami, m.in. pod Kircholmem.

BÜRGERWIESEN, (VIII 1945): **Osada Poznańska**, później **Osiedle Poznańskie** – niegdyś część miasta, dziś w części stanowi odrębne sołectwo w gm. Deszczno; w 1786 r. *Landsbergsche Bürgerwiesen* ciągnęły się na wschód od grobli do Deszczna, od 1813 r. – zabudowa, przed 1857 r. powstał *Bürgerwiesenbezirk* na prawach innych dzielnic miasta, w 1956 r. część osady przekazano do gromady Zieleniec.

Dosłownie «mieszczańskie łąki», nazwę polską nadali osadnicy z Poznańskiego.

BURCHARDTSTRASSE, (VIII 1945): [Kazimierza] **Jagiellończyka** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona i nazwana między 1895 a 1899 r., pierwsze domy od 1921 r.

Burchardt, rodzina patrycjuszki i działaczy miejskich, znana od końca XVII w., zmarła w II poł. XIX w., właściciele pobliskiego majątku „Schönhof”.

BUTTERSTEIG, (1863): **Eulamer Weg**, (VIII 1945): **Towarowa** – ulica na Zawarcu, wytyczona i nazwana przed 1888 r., w miejscu dawnej Eulamer Buttersteig, sięgała w planach daleko za ul. Śląską, pierwsze domy od 1910 r.

Die Butter = masło, stąd «masłana ścieżka», nazwa polna, od ścieżki, którą gospodarze z Ulimia udawali się na targ w mieście.

BYDGOSKA, ulica → Brombergerstraße

C

CAPRIVISTRASSE, (VIII 1945): [gen. Ignacego] **Prądzińskiego**, (ok. 1950): [Stefana] **Okrzei** – ulica na Piaskach, przecznica Kazimierza Wielkiego, pierwsze domy od 1925 r.

Leo hr. von Caprivi (1831-1899), pruski generał, polityk, w latach 1890-1894 kanclerz Rzeszy.

Ignacy Prądziński (1792-1850), generał, wybitny strateg, jeden z przywódców powstania listopadowego.

Stefan Okrzeja (1886-1905), działacz socjalistyczny; współtwórca organizacji Spiskowo-Bojowej PPS, stracony w warsz. Cytadeli.

Cegielskiego, ulica [1945] → Bühnenstraße

CHARLOTTENSTRASSE, (~1719-1818): **Mannergasse**, (VIII 1945): **Lubuska** – dawna ulica, przecznica Sikorskiego, wytyczona zapewne po pożarze w 1647, w 1719 z dwiema tylko posesjami przypisanymi do niej, nazwana ok. 1818, na pewno przed 1863, zniesiona po 1965.

Manner, zapewne od nazwiska, w 1719 żył Jochim Mann, piwowar, ale nie wiadomo gdzie mieszkał.

Charlorrenstraße – może na cześć Friederike Charlotte Wilhelmine von Preussen (1798-1860), najstarszej córki Fryderyka Wilhelma III i królowej Luise, od 1817 żony przyszłego cara Mikołaja I, znanej pod imieniem Aleksandry Fiodorowny; w 1838 zatrzymała się w mieście w drodze do Berlina.

CHMIELNA, ulica → Rungestraße

CHODKIEWICZA, ulica → Bülowstraße

CHOPINA, ulica → Lehmannstraße

CHROBREGO, ulica → Hindenburgstraße

CHRÓŚCIK, część miasta → Neuendorf

CHYŻA, ulica → Kietz

CICHA, ulica → Mehlstraße

CICHOŃSKIEGO → Ziegelstraße

CIESZKOWSKIEGO, ulica → Peterstraße

Cmentarna, ulica → Kirchhofsweg

CURIE - SKŁODOWSKIEJ, ulica → Damaschkestraße

CZARNIECKIEGO, ulica → Miquelstraße

CZECHÓWEK, park → Goldbckwäldchen

Czetritzerstraßer → Zetritzerstraße

D

DAMASCHKESTRASSE, (VIII 1945): [Marii] **Skłodowskiej - Curie** – ulica na Górnym Mieście, odchodząca od ul. Matejki, pierwsze domy od 1920 r.

Dr Adolf Damaschke (1865-1935), niem. pedagog i przywódca ruchu reform ziemskich.

Maria Skłodowska - Curie (1867-1934), fizyk i chemik, dwukrotna noblistka.

DAMMSTRASSE, (VI - IX 1945): **Krzywa**, (VIII 1945): **Grobla** – główna ulica na Zawarcu, jedna z grobli biegnących przez rozlewiska Warty, wspomniana już w 1316 r., w tym kształcie na planie z poł. XVIII w.

Der Damm = grobla, nasyp, tama.

DARRPLATZ – nieistniejący plac, dziś skwer, na rogu ul. Jagiełły [*Neustadt* 15] i Chrobrego, powstały na miejscu dawnej słodowni, w 1913 r. miasto nabyło należące do niej suszarnie – *Die Darre* – i zleciło ich rozbiorę.

DARRSTRASSE, (VIII 1945): **Spichrzowa** – ulica na wsch. od Mostowej, wydzielona w 1895 r. z Eisenbahnstraße (posesje 8 i 9, później 4 i 5), przed 1960 r. powiększona w kierunku zach. o Brauerstraße.

Die Darre = suszarnia,

Darrstraße, (1719): **Zebengasse**, (1856/63): **Friedrichstraße**, (V 1945): **Pionierów** – staromiejska ulica, między Schloßstraße a murem, ok. 1820 r. przedłużona do Warty, skrócona w 1856 r. z powodu budowy linii kolejowej.

Die Darre = suszarnia, w 1719 r. przy murze, na wysokości ul. Pionierów rzeczywiście znajdowały się suszarnie, zbudowane prawd. w 1569.

Zebengasse zapewne od nazwiska Zöbe, XVII-wiecznej rodziny, jej najwybitniejszy przedstawiciel, burmistrz Martin Zöbe († przed 1719) miał dużą posesję na rogu Obotryckiej i Pionierów, dziś Dom Rzemiosła.

DĄBROWSKIEGO → Klosestraße

DERFFLINGERSTRASSE, (VIII 1945): [Tadeusza] **Kościuszki** – projektowana ulica na Nowym Mieście (Piaski), na pn. od Okrzei, wytyczona i nazwana między 1935 a 1938 r., zniesiona po 1960 r.

Gen. Friedrich von Derfflinger (1661-1724), organizator i pierwszy dowódca Pułku Dragonów, który stacjonował w Gorzowie.

Tadeusz Kościuszko (1746-1817), generał polski i amerykański, naczelnik powstania 1794 r.

DIENSTWIESENWEG, (VIII 1945): **Kujawska** – ulica na Zakanalu, wytyczona i nazwana między 1925 a 1935 r.

Nazwa polna, *die Dienstwiesen* = łąki służebne, służbowe, przysługujące okolicznym mieszkańcom.

DIETRICH-ECKART-STRASSE, (VIII 1945): [Stanisława] **Staszica**, (1978): **Związku Walki Młodych**, (1992): [Ignacego] **Mościckiego** – ulica w sąsiedztwie os. Staszica, przecznica Kosynierów Gdyńskich, wytyczona po 1925 r., pierwsze domy od 1934 r.; część zach. dała w 1971 r, początek osiedlu Staszica, w 1978 r. – podzielona, a część wschodnia (dolna) przemianowana.

Dietrich Eckart (1868-1923), nazistowski poeta, pisarz i publicysta, przyjaciel Hitlera.

Stanisław Staszic (1755-1826), ksiądz, uczonec, filozof, działacz i pisarz polityczny.

ZWM, komunistyczna organizacja młodzieżowa, utworzona w 1943 r. do walki z Niemcami, w 1948 r. weszła w skład Związku Młodzieży Polskiej.

Ignacy Mościcki (1867-1946), chemik, w l. 1926-1939 – prezydent RP.

Długa, ulica → Adolf-Hitler-Straße

DŁUGOSZA, ulica → Wissmanstraße

DORFSTRASSE²⁰, (VIII 1945): **Wiejska** – niezidentyfikowana ulica, wymieniona w 1945 r.

Dojazdowa [1945] → Zur Viehrampe

DRÄGESTRASSE, (VIII 1945): **Żelazna** – ulica w sąsiedztwie dawnej Chyży, wytyczona i nazwana w 1895/99 r. w miejsce ścieżki biegnącej w sąsiedztwie dawnego akwenu i nowej gazowni, pierwszy dom od 1937 r.

Die Dräge – nazwa polna (1857) od dawnego jeziora *Dragun See*.

DRAGUNSEE, **Die Dräge** – nieistniejące już jezioro, starorzecze Warty, w sąsiedztwie Chyży i dawnej gazowni, wspomniane w 1446 [*den draghun*], także w 1751, w 1857 już jako miejsce *Dräge*, zasypane w 1882.

Etymologia nazwy niezbyt zrozumiała, może «smocze», może to tylko *Dragon*, jak chce E. Rymar.

DRZYMAŁY, ulica → Franz-Seldte-Straße

DUISBERGSTRASSE, (1958): **Projektowana**, (1959): **Okólna** – ulica na Dolinkach, zaistniała fragmentarycznie przed 1939, pierwsze domy od 1942, nowa zabudowa od 1958. Carl Duisberg (1861-1935), niem. chemik i przemysłowiec, jeden z założycieli I.G. Farbenindustrie.

DÜPPELSTRASSE, (VIII 1945): **Pomorska** – ulica na Dolinkach, pierwsze domy od 1914 r.

Düppel, duńskie Dybb, l, miejscowość w Danii, miejsce głośnej bitwy w wojnie prusko-duńskiej w 1864 r., niewykluczone jednak, że od Düppel, dzielnicy Berlina ze słowiańską wioską - skansenem.

DÜSTERLOHSCHANZE, **Düsterloh'schen Berg** – wzgórze z szańcem, aktualnie – punkt widokowy w pd. części parku Siemiradzkiego, po raz pierwszy wspomniane w 1827 r.

Plk von Düsterloh, dowódca 3. Pułku Dragonów, w 1846 r. przeniósł się wraz z całym pułkiem do Bydgoszczy.

Düsterlohshause²¹, nieznanie bliżej miejsce, może wieża widokowa w parku Siemiradzkiego.

DWORCOWA, ulica → Bahnhofstraße

Dworska, ulica → Neusoester Straße

DZIECI WRZESIŃSKICH, ulica → Schlageterstraße

Dzierżyńskiego, ulica → Hohenzollernstraße

20 Taką nazwą określano zwyczajowo drogę biegnącą przez wieś, więc może tu chodzić o fragment któregoś z podmiejskich wsi, niesłusznie, może skutkiem nieprecyzyjnej mapy, przypisany do miasta.

21 Tylko F. R e l i s, *Dokumentacja....*, dz. cyt. s. 82, nazwa może błędnie przytoczona.

E

Ebertstraße – Wilhelm-Ebert-Straße

EISENBAHNSTRASSE – dawna ulica od dworca na wsch., powstała wzdłuż torów kolejowych, poprowadzonych skrajem pd. fragmentu dawnych murów obronnych, w ciągu obecnej ul. Spichrzowej, w 1895 r. podzielona na Bollwerk (numery 1-4, później 15-18), Brauerstraße (6, później 1), Darrstraße (8-9, później 4-5) i Upstallstraße (5-5a, później 1-3).

ESTKOWSKIEGO, ulica → Herman-Göring-Straße

Eulamer Weg → Buttersteig

Exerzier-Platz → Rönneberg Platz

F

FABRYCZNA, ulica → Max-Bahr-Straße

FELDSTRASSE, (1888): **Südlische Querstraße**, (przed 1894): **Feldstraße**, (VIII 1945):

Prosta – ulica na Zawarciu, przecznica Przemysłowej, pierwsze obiekty od 1884 r., przed 1888 r. ujęta w ciąg projektuowanej a niezrealizowanej Südlische Querstraße.

Das Feld = pole, dosłownie «ulica polna».

FENNERSTRASSE, (~1908-1914~): **Soldiner Chaussee**, (1914/25): **Fennerstraße**, (VIII 1945): [Artura] **Grottgera** – ulica na Górnym Mieście, gdzie w 1904 r. stanęły obiekty doświadczalne Instytutu Bakteriologiczno-Serologicznego (dziś siedziba Archiwum Państwowego), pierwsze domy mieszkalne od 1925.

Adolf Fenner († 1893), od 1872 r. – 2. burmistrz miasta.

Artur Grottger (1837-1867), malarz romantyczny i patriotyczny.

FERNEMÜHLE, w literaturze: **Młyn Daleki** – młyn nad Kłodawką, obecnie na rogu Borowskiego i Drzymały, wspomniany po raz pierwszy w 1403 r. [*Obermühle*], w 1445 r. – *Oberste Mühle*, w 1522 r. – *fernemulle*, 1562 r. – *Fernemhölle*.

Ferne = oddalenie, *die Mühle* = młyn, stąd w literaturze – Młyn Daleki.

FERNEMÜHLENSTRASSE, (VI 1945 - I 1946): **Lipowa**, (VIII 1945): [Krzysztofa] **Żegockiego**, (24 XI 1945): **Króla Duchy**²², (1947): **Krajowej Rady Narodowej (KRN)**, 1992: [Edwarda] **Borowskiego** – ulica na Nowym Mieście, wspomniana już w 1820 r., pierwsze domy przed przed 1863.

Fernemühle = Młyn Daleki.

Krzysztof Żegocki († 1673), starosta babimojski, organizator antyszwedzkiej partyzantki chłopskiej, później biskup chełmski - nominat.

„Król Duch”, poemat historyzoficzny Juliusza Słowackiego, aluzja do gościny poety u Augusta Samuela Bukowieckiego, dziadka Natalii Bukowieckiej, żony wiceprezydenta Leona Kruszony, który zmianę nazwy ulicy podarował w prezencie ślubnym.

Krajowa Rada Narodowa (KRN), w l. 1944-1947 tymczasowy organ ustawodawczy.

Edward Borowski (1939-1987), działacz związkowy, współorganizator MKZ i pierwszy przewodniczący ZR NSZZ „Solidarność”.

FISCHERSTRASSE, (VIII 1945): **Rybacka** – dawna ulica na Chyży, wydzielona między 1895 a 1899 r. w pd. części osady, po wyburzeniu ostatniego domu zniesiona w 1982.

Der Fischer = rybak, dosłownie «ulica rybacka».

FLENSBURGERSTRASSE, (przed 1960): **Boczna Podmiejska** – ulica na Santockim Przedmieściu, pierwsze domy od 1933.

Flensburg – miasto portowe w Szlezewiku-Holsztynie nad Zatoką Kilońską ze słynną bazą marynarki wojennej.

22 „Ziemia Lubuska” nr 8 z 25.11.1956 r.: *Z dniem 24 listopada 1945 r. ulica Żegockiego zostaje przemianowana na ulicę „Króla Duchy”*. Komunikat ukazał się wraz z informacją o ślubie wiceprezydenta Leona Kruszony z Natalią Bukowiecką.

Focha, ulica → Hintermühlenweg

FORNALSKIEJ, ulica → Grabenmühlenstraße

FRANZ-SELDTE-STRASSE, (~1855-1933): **Bergstraße**, (VII-IX 1945): **Podgórna**, (VIII 1945): [Michała] **Drzymały** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona, nazwana i zabudowana nie później niż w poł. XIX w.

Der Berg = góra, także górski, dosłownie «ulica górna, górska».

Franz Seldte (1882-1947), fabrykant, założyciel i przywódca „Stahlhelmu”, od 1935 r. – Minister Pracy Rzeszy.
Michał Drzymała (1857-1937), chłop wielkopolski, symbol walki z germanizacją.

FREDRY, ulica → Nachtigallstraße

FRIEDEBERGER CHAUSSEE, (~1825-1831~): **Stolzenberger Chaussee**, (przed 1863): **Friedeberger Chaussee**, (1945): **Walczaka** – szosa wylotowa z miasta w stronę Strzelce Kraj., po 1945 połączona z Friedebergerstraße w ul. Walczaka (numery parzyste od 18 i nieparzyste od 13).

Friedeberg = Strzelce Kraj., *Stolzenberg* = Różanki, *die Chaussee* = szosa.

FRIEDEBERGERSTRASSE, (~1825~): **Stolzenberger Damm**, (~1844-1846/55) **Stolzenberger Steindamm**, (14.06.1945): [aleja Franciszka] **Walczaka** – ulica na Nowym Mieście, niegdyś od Paradeplatz do granicy miasta, po 1960 skrócona do ul. Drzymały (Jagielły).

Friedeberg = Strzelce Kraj., *Stolzenberg* = Różanki, *Der Damm, der Steindamm* = droga, jezdnia brukowana.
Franciszek Walczak (1923-1945), od poł. kwietnia 1945 r. milicjant gorzowski, śmiertelnie zraniony 28.05. przez sowieckiego marudera, zm. 4.06.1945 r.; w tydzień po pogrzebie wiceprezydent Kruszona przemianował ulicę, przy której milicjant mieszkał i zginął.

FRIEDRICHSMÜHLE, (1793-1843): **Papiermühle**, także **Silbermühle** po 1945: **Pluta I**, po 1960: **Górczyn I** – dawny młyn nad Srebrną, od 1793 – papierniczy, w 1843 r. przebudowany na spożywczy, od poł. XIX w. – także kopalnia węgla brunatnego, już w 1885 część miasta, ostatecznie nazwa przeniesiona na dzielnicę.

Dosłownie «młyn Friedricha (Fryderyka)», od imienia właściciela młyna Friedricha Alberta Dalichowa, wspomnianego w 1863 r.

FRIEDRICHSTADT, w literaturze: **Frydrychowo** – dawna osada tkacka, założona w 1771 r. między Chyżą i Wieprzycami, na pocz. XIX w. już część miasta jako *Friedrichstädter Bezirk*, w 1856 zrównana w prawach z innymi dzielnicami.

Dosłownie «miasto Fryderyka», na cześć króla Fryderyka II, założyciela osady.

FRIEDRICHSTADT, (VII 1945): **Stare Miasto**²³, (VIII 1945): **Tkacka**, (1950): **Obrońców Stalingradu**, (po 1960): **Gwardii Ludowej**, (1992): **11 Listopada** – ulica na Frydrychowie, powstała po przyłączeniu osady do miasta, ok. 1949 r. połączona z Chyżą.

Stalingrad, dawny Carycyn, od 1961 Wołgograd, miasto nad Wołgą, miejsce wielkiej bitwy II wojny światowej.

Gwardia Ludowa (GL), konspiracyjna organizacja bojowa PPR, od 1944 Armia Ludowa.

FRIEDRICHSTRASSE, (XVII w.): **Markt**, (ok. 1818): **Friedrichstraße**, (VI 1945): **Pionierów** – ulica na Starym Mieście, niegdyś część Rynku, wydzielona w XVI w. poprzez wybudowanie nowego kwartału budynku, dlatego do 1856/63 r. zamykała się między Richtstraße a Schloßstraße, następnie przedłużona o Darrstraße do linii kolejowej.

Friedrichstraße, na cześć króla Fryderyka Wilhelma III (1770-1840).

23 Znane dwie wzmianki z taką nazwą, prawd. urzędnik chciał zastosować kalke, gdzie *die Stadt* = miasto, ale chciał uniknąć skompromitowanego w oczach Polaków imienia Fryderyk, stąd niefortunny przymiotnik „stare”.

FRIEDRICH-WILHELM-KRANICH-STRASSE, (~1936~): **Unter dem Galgenberge**²⁴, (po 1939): **Friedrich-Wilhelm-Kranich-Straße**, (VIII 1945): [Adama] **Asnyka** – ulica na Górnym Mieście, u stóp Galgenberg, pierwszy dom w 1934 r.

Friedrich Wilhelm Kranich, kupiec, syn właściciela mleczarni, od 1896 dyrektor mleczarni spółdzielczej, następnie właściciel przedsiębiorstwa dorozkarskiego przy *Bergstraße* 35, w 1939 r. pozostawał na funkcji radcy miejskiego.

Adam Asnyk (1838-1897), poeta.

FRIESENSTRASSE, (VIII 1945): **Jasna** – ulica na Zamościu [*Kleiner Anger*], w sąsiedztwie stadionu im. Jancarza, pierwsza zabudowa sprzed 1888.

Karl Friedrich Friesen (1785-1814), współtwórca „niemieckiej gimnastyki”.

Frydrychowo, część miasta → Friedrichstadt

FUSSWEG, (VIII 1945): **Rzeczna** – ścieżka od ul. Żwirki Wigury (Puszkińska) do mostku na Kłodawce, zniesiona po 1960 r.

Der Fußweg = droga dla pieszych, ścieżka, występująca na mapie jako rzeczownik pospolity,

G

GALGENBERG, w literaturze: **Góra Wisielców** – wzgórze wznoszące się nad ul. Asnyka, dawniej miejsce straceń, wspomniane po raz pierwszy w 1686 r. [*aufm galgenberge*].

Der Galgen = szubienica, dosłownie więc «szubieniczna góra». W 1919 r. nazwa ta przeszła na całe osiedle.

GALGENPFUHL, dawny zbiornik wodny na Santockim Przedmieściu, w sąsiedztwie folwarku radzieckiego, w miejscu obecnej ul. Szkolnej, zasypany po 1861 r.

Der Galgen = szubienica, *der Pfuhl* – kałuża.

GARBARY, ulica → Gerberstraße

GARTENSTRASSE (VIII 1945): **Ogrodowa** – ulica na Santockim Przedmieściu, wytyczona i nazwana ok. 1874 r., pierwsze domy od 1892 r.

Der Garten = ogród.

Gerbergasse [1719] → Wasserstraße

GERBERSTRASSE, (1863): **Gerbergasse**, (VIII 1945): **Garbary** – ulica na Młyńskim Przedmieściu, wytyczona i zabudowana przed 1863 r.

Der Gerber = garbarz, od garbarni Pahlów na rogu ul. Sikorskiego i Garbary, która działała przez cały niemal XIX w.

GNESENER STRASSE, (VIII 1945): **Gnieźnińska** – ulica na Zakanalu [*Stadtrandsiedlung Kuhburg*], pierwsze obiekty już w 1920 r., pierwsze domy od 1933 r.

Gnesen - Gniezno.

GNIEŹNIŃSKA, ulica → Gnesener Straße

Gołębia, ulica → Bahrstraße

GOETHESTRASSE, (VIII 1945): [Juliusza] **Słowackiego** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona i nazwana w 1895/99 r., zabudowywana od 1911 r.

Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), najwybitniejszy poeta niemiecki.

Juliusz Słowacki (1809-1849), poeta, wybitny przedstawiciel pol. romantyzmu.

GOLDBECK – prawy, dziś bezimienny dopływ Warty, na granicy miasta, przecinający drogę do Santoka, wspomniany w 1586 r. jako *Die Goldbecke*, w 1897 r. – mostek *Goldbeckbrücke*.

Der Beck = *der Bach* = strumień, potok, stąd «złoty potok».

24 Jedyna wzmianka o takim adresie pochodzi z autobiograficznej książki Christy W o l f „Wzorce dzieciństwa”: *1 września 1936 r. zostaje otwarty nowy sklep. Bruno Jordan [ojciec narratorki powieści] w zmyślnym piśmie udowodnił magistratowi, że „Pod Górą Wisielców” to dla sklepu spożywczego adres przynoszący szkodę w interesach, i uzyskuje zezwolenie na to, by [...] podawać się za właściciela posesji przy ul. Myśluborskiej [dziś Konstytucji 3 Maja]. Nazwą Galgenberg określono całe osiedle budowane od 1919 r., ta ulica była jedną z ostatnich bez własnej nazwy.*

GOLDBECKSIEDLUNG, aktualnie: **Janice**, niegdyś potocznie: **Tatarskie Górki** – osiedle na krańcu ul. Warszawskiej, budowane od ok. 1933 r.

GOLDBECKSTRASSE²⁵, (VIII 1945): **Strumykowa** – ulica na Janicach, wytyczona i nazwana prawd. w l. 1939-1944, zniesiona po 1960 r., zabudowana później jako ul. Wawrowska i Południowa.

Dosłownie «ulica złotego potoku».

GOLDBCKWÄLDCHEN, (~1924~): **Goldbeckschen Wald**, [Las] **Czechówek** – park leśny w wsch. części miasta, u wylotu ul. Warszawskiej, pod Czechowem, urządzony w 1927 r. Dosłownie «lasek złotego potoku». Nazwa polska pojawiła się w nieznanym czasie.

Gorzowska, ulica → Wepritzer Chaussee

Gostusza → Berghausen

GÓRA POWSTAŃCÓW, ulica → Schönbachsberg

Górczyn I, część miasta → Friedrichsmühle

Górczyn II, część miasta → Oldenburg

Górne Miasto, część miasta → Siedlung am Galgenberg, Am Galgenberg

GRABENMÜHLE, w literaturze: **Młyn nad Rowem**, propozycja: **Młyn Fosny** – dawny młyn na Santockim Przedmieściu, w pobliżu Bramy Santockiej, wspomniany po raz pierwszy w 1428 r. jako *Grab-Mühle*, od 1790 r. w ruinie, w 1827-1829 splantowany i przekształcony w ulicę z parkiem.

Der Graben = rów, fosa.

GRABENMÜHLENSTRASSE, (VIII 1945): [św.] **Wojciecha**, (przed 1950): [Małgorzaty] **Fornalskiej** – ulica na Santockim Przedmieściu powstała w miejsce Grabenmühle, który został w 1827 r. zakupiony przez miasto, a w 1829 r. jego teren – splantowany i wybrukowany, ok. 1959 r. ulica została powiększona od zach. pierzeję Paradeplatz. Małgorzata Fornalska (1902-1944), działaczka komunistyczna, członek KPP i PPR, zamordowana przez hitlerowców.

GRABENSTRASSE – dawna ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], wzdłuż Siedlickiego Rowu, wytyczona i nazwana przed 1888 r., w 1894 r. zabudowana jednym gospodarstwem za ul. Gołębią, pominięta już w 1939 r.

Od *Kuhburger Graben* = Siedlicki Rów.

GRANICZNA, ulica → Grenzweg

GRENZWEG, (VIII 1945): **Graniczna** – ulica na Zakanalu, przecznica Koniawskiej, do 1977 r. na granicy miasta, wytyczona i nazwana przed 1894 r., pierwsza zabudowa od 1930 r.

Die Grenze = granica.

GROBLA, ulica → Dammstraße

GROCHOWA, ulica → Tilsitzerplatz

GROSSER ANGER – część miasta, pd. fragment Stadtanger, położona na Zakanalu, na zach. od ul. Koniawskiej, układ ulic zaprojektowany przed 1888 r.

Grosser-Anger-Weg → Hauptangerweg

GROSSSTRASSE, wcześniej: **Großweg**, (VIII 1945): [Stefana] **Żeromskiego** – ulica na Górnym Mieście, wytyczona i nazwana między 1914 a 1925 r., pierwsza zabudowa od 1890 r., regularna – od 1920 r.

Dosłownie «wielka ulica», faktycznym eponimem jest Richard Groß (1840-1918), właściciel browaru, w l. 1885-1906 – radca miejski.

GROTTGERA, ulica → Fennerstraße

GRUNWALDZKI, plac → Platz der S.A.

25 Znana tylko z komunikatu prasowego w „Ziemi Gorzowskiej” z 1945 r.

GRÜNER WEG, (VIII 1945): **Zielona** – ulica na Zawarciu, w części zach. funkcjonująca już w 1863 r., wyprostowana, poszerzona i nazwana przed 1888 r., pierwsza zabudowa od 1879 r.

Dosłownie «zielona droga», wg Kaplicka – od trawy, która ją porastała.

Gwardii Ludowej, ulica → Friedrichstadt

H

Hackengasse – dawna uliczka na Starym Rynku, między starym ratuszem a wsch. pierzeją Rynku, powstała na przełomie XVI/XVII w., po raz pierwszy wspomniana w 1687 r., zlikwidowana ok. 1850.

Der Hocke, Höke = drobny handel, *der Höker* = przekupień.

HAMMELTRIFT, (VIII 1945): **Owcza** – ulica na Zamościu, istniejąca już w 1863 r., wytyczona i nazwana przed 1888 r., pierwsze domy od 1883 r.

Der Hammel = baran., baranek, *die Trift* = wygon pastwisko, wg Kaplicka, miejsce wygonu owiec do kąpieli w Kanale Ulgi.

HARDENBERGSTRASSE, (do 1895/99): **Leinwandbleiche**, (VIII 1945): [Franklina Delano] **Roosevelta** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona między 1890 a 1894 r., do co najmniej 1925 r. zabudowana wyłącznie ogrodnictwem nad Kłodawką, po 1945 r. funkcjonująca na odcinku Mieszka I - Kosynierów Gdyńskich, w 2000 przedłużona w kierunku wschodnim (al. Odrodzenia Polski).

Die Leinwand = płótno, *die Bleiche* = bielnik, *bleichen* - bielić, *die Leinbleiche* = bielenie płótna, nazwa polna związana albo z występowaniem na okolicznych łąkach bielnika do bielenia lnu albo z działalnością związaną z bieleniem płótna.

Karl August von Hardenberg (1750-1820), książę, pruski minister, od 1810 r. – kanclerz, reformator państwa pruskiego.

Franklin Delano Roosevelt (1882-1945), od 1933 prezydent USA, współtwórca koalicji antyhitlerowskiej i ONZ.

HAUPTANGERWEG, (do 1888/94): **Grosser-Anger-Weg**, (VIII 1945): **Podgórna** – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], przecznica Koniawskiej, wytyczona przed 1888 r., zabudowywana od 1889 r.

Der Anger = pastwisko, od *Stadtanger*, *der Haptweg* = główna droga, dosłownie więc «wielka albo główna droga przez pastwisko».

HAWELAŃSKA, ulica → Poststraße

HEINERSDORFER CHAUSSEE, (VIII 1945): **Żwirowa** – ulica wylotowa w stronę Chwałęcic, zaczynająca się od ul. Roosevelta.

Heinersdorf = Chwałęcice, *die Chaussee* = szosa.

HEINERSDORFER SEE, potocznie: **Błotne, jezioro przy ul. Błotnej** – jezioro przy ul. Błotnej, znane od 1517 r., w 1594 r. – *Heinersdorfschen see*.

Heinersdorf = Chwałęcice, dosłownie: «jezioro chwałęcickie»

HEINERSDORFER STRASSE → Adolf-Hitler-Straße

Heinersdorfer Weg → Am Kinderfenn

HEINERSTRASSE, (VIII 1945): [Stanisława] **Wyspiańskiego** – ulica na Górnym Mieście, nazwana po 1925, pierwsza zabudowa od 1924.

Gustav Heine († 1903/08), kupiec, dyrektor „Landsberger Kreditverein”, deputowany miejski od co najmniej 1857 r., w l. 1874-1891 – przewodniczący zgromadzenia deputowanych (rady miejskiej).

Stanisław Wyspiański (1869-1907), dramatopisarz, poeta, malarz.

HERMAN-GÖRING-STRASSE, (1895/99-1938): **Pestalozzistraße**, (VIII 1945): [Ewarysta] **Estkowskiego** – ulica na Młyńskim Przedmieściu, wytyczona przed 1863 r., nazwana między 1895 a 1899 r., pierwsze domy od 1888.

Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827), szwajcarski pedagog.

Herman Göring (1893-1946), marszałek III Rzeszy, premier Prus, organizator gestapo i obozów koncentracyjnych, dowódca lotnictwa, zbrodniarz wojenny.

Ewaryst Estkowski (1820-1856), wielkopolski pedagog, wydawca pierwszego polskiego miesięcznika pedagogicznego „Szkoła Polska”, założyciel pierwszego w Polsce Towarzystwa Pedagogicznego.

HEYDEKRUGERSTRASSE, (1950/60): Żniwna – ulica na Janicach, nazwana w 1933 r., zabudowywana od 1936.

Heydekrug, miasto w Prusach Wschodnich, dziś Silute na Litwie.

HINDENBURGSTRASSE, (1875-1916): Neuestraße, (V 1945): [Bolesława] Chrobrego – ulica na Nowym Mieście, pierwsze domy od 1875 r., w 1882 r. połączona z *Wollstraße*, w 1968 r. – przedłużona do Spichrzowej.

Neuestraße = ulica nowa.

Paul von Beneckendorff - Hindenburg (1847-1934), feldmarszałek pruski, naczelny dowódca frontu wschodniego, od 1925 r. prezydent Rzeszy, od 31.03.1933 r. – honorowy obywatel Landsbergu.

Bolesław Chrobry (965/66 - 1025), drugi historyczny władca Polski (992) i król (1025).

HINTERMÜHLE, (1947): Ostroga, w literaturze *Młyn Tylni* – dawny młyn na Kłodawce, przy ul. Owocowej, zbudowany w 1683 r., rozebrany w l. 70. XX w., ostatnio posesja rodziny Ročko, właścicieli firmy „Stemar”.

Hinter = za, poza, *hinten* = z tyłu.

Ostroga – nazwa dawnej łąki w Wielkopolsce, przeniesiona w 1947 r., nie przyjęła się.

HINTERMÜHLENTEICH – dawny staw młyński na Kłodawce przy Hintermühle.

HINTERMÜHLENWEG, (VIII 1945): [marszałka Ferdynanda] Focha, (ok. 1949): [Aleksandra] Puszkina – ulica na Nowym Mieście (Piaski), nazwana po 1925 r., pierwsze domy od 1923 r.

Hintermühlenweg = droga do Tylnego Młyna.

Ferdinand Foch (1851-1929), marszałek francuski, także brytyjski i polski naczelny dowódca wojsk Ententy.

Aleksander Puszkina (1799-1837), poeta, najwybitniejszy przedstawiciel romantyzmu rosyjskiego.

HINTERSTRASSE, (1719): Mauergasse, (VIII 1945): Zaulek – ulica na Starym Mieście, na tyłach ul. Młyńskiej, fragment dawnej *Mauergasse*, ulicy biegnącej wzdłuż wewnętrznej linii murów obronnych, pod tą nazwą wydzielona przed 1863 r.

Hinter = za, poza, *hinten* = z tyłu, dosłownie «tylna ulica».

HOHENZOLLERNPLATZ, (ok. 1930): Rathenauplatz, (VIII 1945): Plac Walki Młodych – dawny plac w ciągu ul. Kazimierza Wielkiego, na wysokości ul. Kilińskiego; wytyczony prawd. po 1925 r., pierwsza zabudowa z l. 1929-1930, w końcu lat 50. plac zabudowany, nazwa, która być może nigdy nie weszła do użytku, zniesiona jeszcze przed 1960 r.

Walther Rathenau (1867-1922), przemysłowiec, polityk i pisarz pochodzenia żydowskiego, zamordowany w wyniku zamachu.

Hohenzollernowie, niemiecka dynastia, która w l. 1411-1918 rządziła Brandenburgią, Prusami i Rzeszą.

HOHENZOLLERNSTRASSE, (VIII 1945): [ks. Józefa] Poniatowskiego, (1950): [Feliksa] Dzierżyńskiego, (1989): Kazimierza Wielkiego – ulica na Nowym Mieście (Piaski), wytyczona i nazwana między 1909 a 1913 r., kanalizowana od 1910 r., zabudowywana od 1911 r.

Józef Poniatowski (1763-1813), książę, bratanek Stanisława Augusta Poniatowskiego, generał, marszałek Francji, naczelny wódz wojska Księstwa Warszawskiego.

Feliks Dzierżyński (1877-1926), działacz polskiego i rosyjskiego ruchu komunistycznego, współorganizator rewolucji październikowej, twórca aparatu przemocy (Czeka).

Kazimierz Wielki (1310-1370), król polski od 1333, ostatni z dynastii Piastów.

HORST-WESSEL-STRASSE, (XIX w.): Am Turnplatz, (1895/99-1933): Zimmerstraße, (VII - IX 1945): Miła, (VIII 1945): [ks. Piotra] Wawrzyniaka – ulica na Zamościu [*Kleiner Anger*], istniejąca jako ścieżka przed 1863 r., stanowiła przedłużenie ulicy

Am Turnplatz w kierunku wału nad kanałem, na odcinku do Śląskiej nazwana między 1895 i 1899 r., ok. 1908 przedłużona o pn.-wsch. odcinek *Turnstraße* do ul. Fabrycznej, najstarszy budynek pochodzi z 1885 r., regularna zabudowa po 1892.

Dosłownie «ciesielska», od zakładu [*Zimmerplatz*] Friedricha Kube, zlikwidowanego przed 1894 r.

Horst Wessel (1907-1930), student prawa, poeta, członek S.A., zabity przez dawnego sutenera swej przyjaciółki, męczennik ruchu nazistowskiego; był autorem tekstu pieśni, która pod nazwą „Horst-Wessel-Lied” stała się oficjalnym hymnem NSDAP.

Piotr Wawrzyniak (1849-1910), ksiądz, patron organizacji gospodarczych w Wielkopolsce.

HOSPITALPLATZ – potoczna nazwa placu, utworzonego w rozwidleniu *Küstrinerstraße* (Sikorskiego) i *Soldinerstraße* (Konstytucji 3 Maja), pomijana na planach i w wykazach, występująca we wspomnieniach, jego odpowiednikiem może być Plac Wolności, *gdzie stanie pomnik Wolności*, na wykazie z VIII 1945.

Dosłownie «plac szpitalny», od *Städtisches Hospital*, budynku przytułku, domu starców, który w 1855-1937 stał przy *Soldinerstraße* 13 / *Küstrinerstraße* 99, dziś skwer przy pomniku Mickiewicza.

J

JAGIELLOŃCZYKA, ulica → *Burchardtstraße*

Jagielly, ulica [1945-1946] → Kosynierów Gdyńskich

JAGIELŁY, ulica [1987] → *Schlageterstraße*

JAHNSTRASSE, (VII) 1945: **Jana**, (VIII 1945): **Kwiatowa** – ulica na Zamościu [*Kleiner Anger*], wytyczona i nazwana między 1861 a 1888, pierwsza zabudowa przed 1894 r. Friedrich Ludwig Jahn (1778-1852), twórca niem. szkoły nowoczesnej gimnastyki [*Turnvater*].

Jana, ulica [1945] → *Jahnstraße*

Jakuba Wujka, plac → *Paradeplatz*

JANICE, część miasta → *Goldbecksiedlung*, → *Karlshöhe*

JASKÓLCZA, ulica → *Planstraße*

JASNA, ulica → *Friesenstraße*

11 LISTOPADA [jedenastego], ulica → *Friedrichstadt*

Jerzego, ulica → *Probstei*

JUDENSTRASSE → *Zimmermannstraße*, → *Luisenstraße*

Junkergasse → *Poststraße*

K

KAEMPFSTRASSE, (VIII 1945): [Marii] **Konopnickiej** – ulica na Górnym Mieście, wytyczona i nazwana po 1925 r., zabudowywana od 1932 r.

Prawd. prof. dr Friedrich Heinrich Kämpf (Kaempf) (1810-1888), w l. 1862 -1880 dyrektor gimnazjum.

Maria Konopnicka (1842-1910), poetka, nowelistka, powieściopisarka.

KANAŁ ULGI → *Brenkenhof-Kanal*

Karcze, część miasta → *Radewiesen*

KARLSHÖHE, (przed 1975): **Janice**²⁶ – dawny majątek, obecnie część miasta; folwark, może tożsamy z *Bahrshöhe*, znajdował się przy *Lorenzdorfer Chaussee* (Podmiejska), powstał przed 1885 r., zniszczony zapewne w 1945 r., współcześnie nazwa przeszła na całą dzielnicę [→ *Goldbecksiedlung*].

Die Höhe = wzgórze, dosłownie «wzgórze Karola».

KARL-TEIKE-PLATZ, (~1800-1939): **Lindenplatz**, (VIII 1945): **Plac Staromiejski** – plac na Santockim Przedmieściu, wytyczony i nazwany przed 1800, do 1971 r. stanowił fragment ul. Warszawskiej (nr 7 - 27).

26 Jeszcze na mapie z 1975 r. nazwa ta widnieje w miejscu dawnego majątku.

Die Lippe = lipa, bo już ok. 1800 r. był *otoczony balustradą i obsadzony lipami*.

Karl Teike (1864-1922), były policjant, woźny powiatowy w Gorzowie, twórca znanych na całym świecie marszów wojskowych, w tym „Alte Kameraden”.

KARNIN, część miasta → Kernein

KASPROWICZA, ulica → Klugstraße

KASPRZAKA, ulica → Neusoesterstraße

KAZIMIERZA WIELKIEGO, ulica → Hohenzollernstraße

KILIŃSKIEGO, ulica → Zeppelinstraße

KERNEIN, (1945): **Karnin** – dawna wieś, obecnie część miasta; znana od 1252 r., od 1385 – własność miasta, od 1977 r. – w granicach miasta.

KESSELSTRASSE, (do 1895/99): **Kietz** (nr 28-30), (VIII 1945): **Mała** – ulica na Młyńskim Przedmieściu, która jeszcze w końcu XIX stanowiła pn. część Chyży.

Der Kessel = kocioł, od zbiorników gazowych [*Gaskesseln*] znajdujących się przy tej ulicy.

KEUTELSTRASSE, (VII 1945): **Żelazna**, (VIII 1945): [Stanisława] **Moniuszki** – ulica na Młyńskim Przedmieściu i Górnym Mieście, pierwsze domy od 1921.

Otto Keutel (1852-1914), budowniczy miejski od 1895 r.

Stanisław Moniuszko (1819-1872), kompozytor, twórca polskiej opery narodowej.

KIETZ, Auf dem Kietz, (VIII 1945): **Chyża** – dawna osada rybacka o rodowodzie prasłowiańskim, położona nad Wartą między Młyńskim Przedmieściem i Frydrychowem, znana od 1364 r., od pocz. XIX w. w granicach miasta, przed 1863 r. jedna z ulic, w 1950 r. połączona z ul. Tkacką (Friedrichstadt), dziś 11 Listopada.

Kietz, prasłowiańska osada służebna, funkcjonująca pod ochroną zamku, później wydzielona prawnie część niem. osiedli, miast i wsi; nazwa pochodzić ma od słowiańskiego słowa *hyča*, co opowiadało niem. *die Hütte* [= chata, chałupa], po raz pierwszy odnotowana w 1315 r. jako *khycz*, w j. pol. brak słownikowego odpowiednika, w literaturze przyjęło się używać słowa *chyża*, czasami *kicza*.

KIETZERSTRASSE, (do 1935/38): **Kietzer Weg**, (VIII 1945): **Polna** – ulica na Zamościu [*Kleiner Anger*], wytyczona i nazwana między 1861 a 1888, pierwsze domy od 1935. Dosłownie «chyżańska droga», bo biegła przez chyżańskie pastwiska [*Kietzer Anger*], należące do chyżan zawarciańskie łąki.

KIRCHHOFSWEG, (VIII 1945): **Cmentarna**, 1978: **Skrajna** – ulica na Siedlicach, w l. 1955-1977 zapewne poza granicami miasta, w 1978 r. powtórnie nazwana.

Der Kirchhof = cmentarz przykościelny, dosłownie «cmentarna droga».

KIRSTÄDTERSTRASSE, (VIII 1945): [Mikołaja] **Kopernika** – ulica na Górnym Mieście, pierwsza zabudowa od 1923.

Franz Kirstädter († 1909/13), cieśla, w l. 1894-1904 – radca miejski.

Mikołaj Kopernik (1473-1543), kanonik, astronom, matematyk, lekarz i ekonomista.

KŁADOWFLIESS, (1945): **Kłodawa**, potocznie: **Kłodawka** – rzeka, dopływ Warty, znana od 1257 jako *aqua Cladowe*.

Kladow = Kłodawa, nie ma pewności, która nazwa jest starsza, wsi czy rzeki.

KŁADOWSTRASSE, (do 1863/94): **Berlinchener Chaussee**, (VII 1945): **Wielka**, (VIII - IX 1945): [aleja] **Przemysława**, (1947): [gen. Karola] **Świerczewskiego**, (1992): [kardynała Stefana] **Wyszyńskiego** – ulica na Nowym Mieście, przedłużenie ul. Drzymały, dawna szosa wylotowa z miasta, przed 1863 r. istniały przy niej folwarki i młyny. Berlinchen = Barlinek, dosłownie «szosa barlinecka».

Kladow = Kłodawa.

Przemysław (Przemysł), imię XIII-wiecznych książąt wielkopolskich, zapewne chodziło o króla Przemysła II (1257-1296), który koronował się w 1295 r.

Karol Świerczewski, Walter (1897-1947), generał, b. dowódca brygad międzynarodowych w Hiszpanii, w l. 1944-1945 dowódca 2. Armii WP, wiceminister obrony narodowej.

Stefan Wyszyński (1901-1981), kardynał, od 1948 r. arcybiskup gnieźnieński i warszawski, prymas Polski.

KŁODAWA, KŁODAWKA → Kładowfließ

KŁADOWTEICH – dawny staw młyński w nurcie Kłodawki, obecnie akwen w Parku Wiosny Ludów, znany od co najmniej 1403 r. jako *Unter Teich*, przed 1751 r. – *Cladow Teich*.

Dosłownie: «kłodawski staw, staw na Kłodawce, po 1945 r. bez nazwy.

Kładowufer → Bismarckstraße

KLEINER ANGER – część miasta na Zawarcu, położona na zachód od Przemysłowej [*Angerstraße*], zagospodarowywana od 1846 r. (plac sportowy), pierwsze domy powstały po 1861 r. (prawd. przy ul. Wawrzyniaka), od 1882 r. – planowa zabudowa.

KLOSEPARK – park nad Kłodawką, wzdłuż ul. Dąbrowskiego, na pn. od ul. Borowskiego, założony w 1882 r.

KLOSESTRASSE, (VIII 1945): [gen. Jarosława] **Dąbrowskiego** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona i nazwana między 1895 i 1899 r., pierwsza zabudowa przed 1925 r., przed 1960 r. powiększona o dawną Moltkestraße.

Friedrich Klose († 1888), malarz, deputowany miejski, od 1878 – radca miejski, założyciel parku.

Jarosław Dąbrowski (1836-1871), generał, działacz demokratyczny; przywódca lewicy „czerwonych” w powstaniu styczniowym, nac. wódz sił zbrojnych Komuny Paryskiej, zginął na barykadzie.

KLUGSTRASSE, (VIII 1945): [Jana] **Kasprowicza** – ulica na Górnym Mieście, pierwsze domy od 1920 r.

Karl Klug (1842-1916), cukiernik, w l. 1895-1913 radca miejski.

KOBYLOGÓRSKA, ulica → Kuhburgerstraße

KÖLTSCHENER WALL (VIII 1945): **Wał Długi** – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], biegnąca wałem, wzdłuż Kanału Ulgi, na zach. od mostu, fragment wału zbudowanego w l. 1767-1774 od Borka do Kołczyzna, nazwany i zabudowywany przed 1894 r.

Költschen = Kołczyn.

KOLEJOWA, ulica → Seilerstraße

Kolumba, ulica → Bismarckstraße

KÖNIGSWALDER CHAUSSEE, (1977): **Sulęcńska** – ulica na Zieleńcu, od 1977 r. w granicach miasta.

Königswalde = Lubniewice.

KONIAWSKA, ulica → Roßwieser Straße

KONOPNICKIEJ → Kaempferstraße

KONSTYTUCJI 3 MAJA, aleja → Soldiner Straße

KOSAKENBERG, KOSACKEN BERG, w literaturze: **Kozacka Góra** – wzniesienie z pawilonem widokowym w pn. części Parku Siemiradzkiego, na pd. od ul. Zacisze.

Der Kosak = Kozak, od oddziałów kozackich, stacjonujących kilkakrotnie w mieście w czasie wojny 7-letniej (1765-1763), może także w czasie kampanii antynapoleońskiej (1813-1815).

KOPERNIKA, ulica → Kirstädter Straße

Kopystno, część miasta → Oberhof

KOSSAKA, ulica → Arndtstraße

KOSTRZYŃSKA, ulica → Wepritzer Chaussee

KOSYNIERÓW GDYŃSKICH, ulica → Adolf-Hitler-Straße

Kościuszki, ulica [1945] → Derfflingerstraße

Kozacka Góra → Kosakenberg

Krajowej Rady Narodowej, ulica → Borowskiego

KRAŃCOWA, ulica → Taurogener Straße

KRASICKIEGO, ulica → Brenkenhofstraße

KRASIŃSKIEGO, ulica → Schillerstraße

Krawiecka, ulica → Łużycka

KREUZWEG, (VIII 1945): **Krzyżowa**, (przed 1960): **Kręta** – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], wytyczona i nazwana przed 1888, pierwsze domy od 1891.

Das Kreuz = krzyż.

KRĘTA, ulica → Kreuzweg

KRN, ulica → Borowskiego

Króla Ducha, ulica → Borowskiego

KRÓTKA, ulica → Kurzer Weg

Krucza, ulica → Berndtstraße

KRUMM SEE, KRUMMER SEE, w literaturze: **Krzywe** – jezioro na Chmielińcu, między Wartą i ul. Warszawską, na wsch. od Mostu Lubuskiego, istniejące do dziś starorzecze Warty, znane od co najmniej 1751 r.

Krumm = krzywy, po 1945 bez nazwy.

Krzywa, ulica [1945] → Grobla

KRZYWA → Masurenweg

KUHBURG, (1372): **Mönchenhof**, w literaturze: **Krowi Gród** – dawny folwark i szaniec, na przełomie XIX/XX wieku – gospodarstwo z zajazdem i restauracją, obecnie siedziba TWG.

Der Mönch = mnich, stąd „mnisi dwór».

W 1511 r. – *Koerborch*, 1576 r. – *Kuhborgk*, 1586 r. – *Khuburck*, 1594 r. – *Kueburgers lande*, 1650 – *Kuhburg*, od *die Kuh* = krowa, *die Burg* = gród.

KUHBURG, (1947): **Siedliczki**²⁷ – dawny przysiółek gromady Siedlice, utworzony przed 1885 r. na pd. od gospodarstwa Kuhburg, od 1962 r. – część miasta.

Deminutywna forma n. wsi Siedlice.

Kuhburg → Stadtrandsiedlung Kuhburg

KUHBURGER GRABEN, (1947): **Siedlicki Rów** – prawy dopływ Kanału Roszkowickiego, łączy starorzecze Warty, opływa wyspę Krowiego Grodu i płynie w stronę Ulimia, znany od 1372 r.

Niem. nazwa – od folwarku *Kuhburg*, polska – od wsi Siedlice.

KUHBURGERSTRASSE, (VIII 1945): **Kobylogórska** – ulica na Zakanalu, biegnąca od mostu na kanale trasą starej grobli do Polski, jako ulica identyfikowana już przed 1863 r.

Kuhburg = Krowi Gród, dosłownie «krowiogrodzka».

Kobyła Góra, hipotetyczna nazwa nadana Gorzowowi przez poznańską szkołę onomastyczną ks. Kozirowskiego, bez oparcia w źródłach i lokalnych nazwach terenowych.

KURZER WEG, (VIII 1945): **Krótką** – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], powstała w 1887 r.

Kurz = krótki.

KÜSTRINERSTRASSE, (V 1945): **Wandy Wasilewskiej**, (po 1960): **Sikorskiego** – ulica na Młyńskim Przedmieściu, między dawną Bramą Młyńską a Chyżą, fragment drogi do Kostrzyna, zabudowywana już od XVI w., jako ulica identyfikowana co najmniej od 1863 r., po 1960 r. wchłonięta przez ul. Sikorskiego (nr 20-113).

Küstrin = Kostrzyn.

Wanda Wasilewska (1905-1964), działaczka komunistyczna, pisarka, współorganizatorka ZPP i I. Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki.

KRZYWOUSTEGO, ulica → Röstelstraße

Krzyżowa, ulica → Kreuzweg

KUJAWSKA, ulica → Dienstwiesenweg

KWIATOWA, ulica → Jahnstraße

²⁷ Nazwa nie weszła do użytku, choć występuje zarówno na mapie z 1975 r., jak i w arkuszach statystycznych (1996).

L

LÄNGENWALL, (VIII 1945): [wał] **Śluzy**, obecnie: **Wał Okrężny** – wał nad kanałem, wzdłuż ul. Mazowieckiej, wykazywany w 1939 r. w spisie ulic, niezamieszkały.

Länger = długi.

Śluzy – od niem. nazwy ul. Mazowieckiej *Schleusenerstraße*

Lechitów, ulica → *Zimmermannstraße*

LEHMANNSTRASSE, (VIII 1945): [Fryderyka] **Chopina** – ulica na Górnym Mieście, pierwsze domy od 1919 r.

Wilhelm Lehmann, w l. 1881-1892 radca miejski, a w l. 1892-1919 – 2. burmistrz miasta.

Fryderyk Chopin (1810-1849), najwybitniejszy kompozytor polski.

Leinwandbleiche → *Hardenbergstraße*

Leo-Schlageterstraße → *Schlageterstraße*

Lessinstraße – nieistniejąca ulica na Młyńskim Przedmieściu między Sikorskiego a Składową, na przedłużeniu Kosynierów Gdyńskich, zaprojektowana przed 1888 r., wytyczona między 1895 a 1899 r., przypisano do niej pod nr 15 jedną tylko posesję *Küstrinerstraße* 12 (dziś tzw. sukiennice), zniesiona (zaniechana) po 1925.

Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), niem. pisarz i filozof, najwybitniejszy twórca literatury niemieckiego oświecenia.

LINDENPLATZ → *Karl-Teike-Platz*

Lipowa, ulica [1945] → *Borowskiego*

LISSAER STRASSE, (przed 1939: **Windmühlenweg**, (VIII 1945): **Wiatraczna** – ulica na Zakanalu, wytyczona i nazwana między 1863 a 1888 r., pierwsze domy co najmniej od 1890 r.

Lissa = Leszno, tj. «ulica leszczyńska», zmiana nazwy podyktowana może aneksją tzw. *Warthegau* do Rzeszy. *Die Windmühle* = wiatrak, młyn powietrzny, w związku z *Kuhburger Windmühle*, który spalił się w 1819, 1825 i 1914.

LORENZDORFER CHAUSSEE, (XIX w.): **nach Lorendorf** – droga wylotowa z miasta, zaczęła się od ul. Warszawskiej i biegła w stronę Wawrowa, pod swą nazwą występowała od końca XIX w. z jednym tylko adresem: *Karlshöhe*, od 1909/13 r. – końcowy fragment obecnej Podmiejskiej.

Lorendorf = Wawrów, zatem: «szosa wawrowska».

LORENZDORFERSTRASSE, (VIII 1945): **Podmiejska** – ulica na Santockim Przedmieściu, wydzielona formalnie w 1909/13 r. z *Lorendorfer Chaussee*, pierwsze domy od 1911 r.

LORENZSTRASSE, (1945): **Łysa** – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], wytyczona i nazwana przed 1888 pierwszy dom przed 1894.

Julius Lorenz († 1876), mosiężnik, deputowany miejski, od 1860 r. radca miejski.

Lubuska, ulica [1945] → *Charlottenstraße*

LÜDERITZERSTRASSE, (VIII 1945): [Wojciecha] **Bogusławskiego** – ulica na obecnym osiedlu Staszica, przecznica Marcinkowskiego, wytyczona między 1935 a 1938, zabudowana od 1939 dwoma domami (nr 15-16 i 17-19), zniesiona po 1960, odtworzona na przełomie 60/70. jako ul. *Dunikowskiego*.

Franz Adolf Eduard Lüderitz (1834-1886), niem. polityk, kupiec, podróżnik i odkrywca, kolonizator Afryki Zachodniej.

Wojciech Bogusławski (1757-1829), aktor i reżyser teatralny, współtwórca sceny narodowej.

Ludowy, park → *Zacisze*

LUGESTRASSE, (VIII 1945): [Ignacego] **Paderewskiego**, (po 1950): [Marcelego] **Nowotki**, 1992: **Orląt Lwowskich** – ulica na Młyńskim Przedmieściu, wytyczona przed 1913, nazwana po 1925 r., ale najstarsza zabudowa od 1917 r.

Albert de Luge († przed 1299), rycerz, w 1257 zasadzca (lokator) miasta i pierwszy sołtys.

Ignacy Jan Paderewski (1860-1941), światowej sławy pianista i kompozytor, w l. 1919-1920 – premier.

Marceli Nowotko (1893-1942), działacz komunistyczny, współzałożyciel PPR.

LUISENSTRASSE, (przed 1812): **Judenstraße**, (1818?): **Luisenstraße**, (VI - IX 1945): **Krawiecka**, (VIII 1945): **Łużycka** – ulica na Starym Mieście, w dawnej dzielnicy żydowskiej, wytyczona i zabudowywana od ok. 1350 r., niegdyś jedna z głównych ulic w mieście, wspomniana jako *Jüden-Gasse* w 1710 r., także w 1719 r.

Der Jude = Żyd.

Luise von Meklenburg-Strelitz (1776-1810), od 1793 r. żona Fryderyka Wilhelma III i królowa, matka m. in. króla Fryderyka Wilhelma IV oraz cesarza Wilhelma I.

LUTYCKA, ulica → **Wilhelmstraße**

LÜTZOWPARK, Lützowplatz, (VIII 1945): **Park Narodowy**, obecnie: Park [im.] **Wawrzyniaka** – park na Zawarcu, między ul. Wawrzyniaka i Przemysławą, założony w 1875 r., zagospodarowany w 1906 r., jeszcze w 1925 r. uznawany za plac z promenadą.

Adolf baron von Lütow (1782-1834), pruski partyzant z czasów napoleońskich.

Ł

ŁAZIENKI, ulica → **Baderstraße**

ŁĄKOWA, ulica → **Wiesenstraße**

ŁOKIETKA, ulica → **Bismarckstraße**

ŁUŻYCKA, ulica → **Luisenstraße**, przed VIII 1945: **Krawiecka**

ŁYSA, ulica → **Lorenzstraße**

M

MÄHRISCHE STRASSE, (przed 1939): **Mittelstraße** (VIII 1945): **Spokojna** – ulica na Zawarcu [*Kleiner Anger*], wytyczona i nazwana w 1876 r., zabudowana przed 1894 r.

Mittel = średni, środkowy, bo położona była między Wawrzyniaka a Bracką.

Mähren = Morawy, *mährisch* = morawski, dosłownie «ulica morawska».

Mała, ulica → **Kesselstraße**

MAŁOROLNYCH, ulica → **Reymanstraße**

MAŁYSZYN, część miasta → **Merzdorf**

Manifestu Lipcowego, ulica → **Wormsfelderstraße**

Mannergasse → **Charlottenstraße**

Marchlewskiego, ulica → **Wollstraße**

MARCINKOWSKIEGO, ulica → **Brahtzallee**

MARKT, MARKTPLATZ, (XIX w.): **Butermarkt**, (VIII 1945): [Michała] **Roli-Żymierskiego**, (VIII 1945): **Stary Rynek**, (1949 - ok. 1959): [plac] **Jedności Robotniczej**²⁸, (1997-1998): **Plac Katedralny** – główny plac w mieście, wytyczony nie później niż w 1350, na przełomie XVI/XVII w. pomniejszony o kwartał między *Hackengasse* i *Friedrichstraße* (Pionierów).

Der Markt = rynek, targ, *der Marktplatz* = plac rynkowy, targowy.

Die Butter = masło, stąd «targ maślany», od tygodniowych targów, żywnościowych odbywających się na rynku w II poł. XIX i I poł. XX w.

Michał Żymierski, ps. Rola (1890-1989), marszałek Polski, b. legionista, w 1944-1947 naczelny dowódca WP.

Märzdorfer Straße → **Soldiner Straße**

28 Pod taką nazwą znany z kilku mało precyzyjnych wzmianek i aluzji, odnoszących się przede wszystkim do skweru przy ulicy Jagielly, który przed odbudową śródmieścia tworzył wraz ze Starym Rynkiem ogromną pustą przestrzeń. W 1945 r. teren przed komendą MO i Łaznią Miejską nazywany był placem Łazienkowskim, ulica zaś – Nowym Rynkiem, Małym Rynkiem (1945), komisariat MO znajdował się przy rynku (1946), a w 1947 plac Jedności Robotniczej stanowił nawet *główny rynek Gorzowa* (1947), więc w rozumieniu reportera – sięgał Starego Rynku.

MASKENAUERSTRASSE, (VIII 1945): **Półwiejska** – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], wytyczona i nazwana przed 1888 r., najstarsza zabudowa sprzed 1894 r.

Maskenauer – nazwa terenowa o nieznanej etymologii, zapewne od *die Maske* = maska i *die Aue* = łąka, niwa, czyli «zamaskowane błonia».

MASURENWEG, (przed 1960): **Krzywa** – ulica na Janicach.

Masuren - Mazury.

MATEJKI, ulica → Anckerstraße

Mauergasse [1719] → Hinterstraße, Mauerstraße

MAUERSTRASSE, (VIII 1945): **Nad Murem Miejskim**, (przed 1960): **Zabytkowa** – ulica na Starym Mieście, biegnąca niegdyś dookoła miasta, wzdłuż wewnętrznej linii murów obronnych, zabudowana budami i lepiankami, w 1863 r. jeszcze na odcinku od placu Młyńskiego w kierunku wsch. do Obotryckiej, w 1888 r. – już od ul. Starej, w 1913 r. – od Chrobrego, obecnie tylko na odcinku od Hawelańskiej do Sikorskiego.

Die Mauer = mur.

MAX-BAHR-STRASSE, (do 1930): [Am] **Wall (32-62)**, (VI 1945): **Fabryczna** – ulica na Zawarcu, biegnąca wzdłuż nadwarciańskiego wału, na zach. od mostu, wydzielona w 1930 r. (decyzja podjęta już w 1928 r.).

Der Wall = wał.

Max Bahr (1848-1930), fabrykant, zasłużony obywatel miasta, b. radca miejski.

MAZOWIECKA, ulica → Schleusenstraße

MEHLSTRASSE, (VIII 1945): **Cicha** – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], wytyczona i nazwana przed 1888 r., najstarsze domy od 1889 r.

Johann Friedrich Mehls (1787 - po 1863), zasłużony obywatel miasta, w l. 1831-1843 burmistrz.

MERZDORF, (1945): **Małyszyn** – dawna wieś, znana od 1300 r., później podmiejski folwark, od 1977 w granicach miasta.

Od *Martinsdorf* = «wieś Marcina».

Merzdorfer Straße → Soliner Straße

MEYDAMSTRASSE, (VI 1945): **marszałka** [Gieorgija] **Żukowa**, (VIII 1945): **Mieszka I** – ulica na Nowym Mieście, założona w 1888.

Wilhelm Meydam (1821-1907), zasłużony obywatel miasta, w l. 1856-1891 – burmistrz i nadburmistrz miasta.

Mieszko I († 992), pierwszy historyczny władca Polski.

MICKIEWICZA, ulica → Steinstraße

Miedziana, ulica → Böhmstraße

Miejski, park → Stadtpark

MIESZKA I, ulica → Meydammstraße

MIĘDZYCHODZKA, ulica → Birnbaumer Straße

MIQUELSTRASSE, (VIII 1945): [Stefana] **Czarneckiego** – ulica na Piaskach, do 1961 r. – na dawnej granicy miasta, pierwszy dom z 1932 r.

Johannes von Miquel (1828-1901), pruski polityk, od 1890 r. – minister, reformator państwowych finansów.

Stefan Czarniecki (1599-1665), wojewoda ruski i hetman polny koronny, pogromca Szwedów.

Miła, ulica → Horst-Wessel-Straße

MITTELSTRASSE → Mährische Straße

MEYŃSKA, ulica → Mühlenstraße

Młyński, plac → Mühlenplatz

Młyńskie Przedmieście → Mühlenvorstadt

Mokradło, część miasta → [Landsberger] Tanger

MOLTKEPLATZ, (VII - XI 1945): **Plac Poległych**, (VIII 1945): **Plac Nieznanego Żołnierza**, potocznie: niegdyś „**Park sztywnych**”, obecnie „**Kwadrat**” – plac na Nowym Mieście, wytyczony przed 1888 r., nazwany przed 1899 r., w 1944 r. rozkopany z powodu

okopów przeciwlotniczych, w 1945 r. zamieniony na cmentarz wojenny, stąd nazwy.
Helmuth Karl Bernard Moltke (1800-1891), pruski feldmarszałek, wybitny strateg, minister wojny.

MOLTKESTRASSE, (VII 1945): [Juliusza] **Słowackiego**, (VIII 1945): [marszałka Georgija] **Żukowa**, (od 1956/60): [gen. Jarosława] **Dąbrowskiego** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona w 1886, nazwana po 1888, zabudowywana od 1891, między 1956 a 1960 wchłonięta przez ul. Dąbrowskiego (nr 1-12 i od 23).

Georgij K. Żukow (1896-1974), marszałek ZSRR, zastępca Stalina i dowódca I Frontu Białoruskiego, w 1945 r. przebywał w Gorzowie.

MONIUSZKI, ulica → Keutelstraße

MOSTOWA, ulica → Brückenstraße

MOŚCICKIEGO, ulica → Dietrich-Eckart-Straße

MÜHLENPLATZ, (VIII 1945): **Plac Młyński**, plac powstały przed 1863 r., z trzema nieruchomościami, w tym młyn, po wyburzeniu ostatniego domu – zniesiony w 2000 r.

MÜHLENSTRASSE, (VII 1945: **Młyńska** – ulica na Młyńskim Przedmieściu, powstała po wyburzeniu murów miejskich w 1827/38 r., zabudowana przed 1863 r.

Nazwa od najstarszego młyna, powstałego po 1257 r., zw. *Vierradenmühle, Große Mühle, Stadtmühle*.

MÜHLENVORSTADT, w literaturze: **Młyńskie Przedmieście** – przedmieście przed Bramą Młyńska, wspomniane w 1565 r. jako *Vorstadt vor dem Vierradenschen*, w 1784 r. – *Mühlenvorstadt*, w XIX w. – część miasta²⁹.

MÜLLER'S BERG – wzniesienie, niegdyś z promenadą i punktem widokowym, po wsch. stronie ul. Walczaka, na wprost ruin dawnej „Ehreneergs Halle”; promenada urządzona przed 1863, nazwa sprzed 1888 r.

Prawd. od nazwiska Geoga Friedricha Müllera, hotelarza z ok. 1863 r., który mógł posiadać też tereny w sąsiedztwie tego wzgórza.

MUSCHEL SEE, (1951): **Bielawa** – jezioro na Chmielińcu, między Wartą i ul. Warszawską, na wsch. od mostu Lubuskiego, istniejące do dziś starorzecze Warty, znane od co najmniej 1751 r., obecnie bez nazwy.

Die Muschel = muszla, małża, zapewne od kształtu akwenu.

Bielawa – zrekonstruowana nazwa dawnego jeziora Below, wspomnianego w 1494 między Barnówkiem a Witnicą, przeniesiona dowolnie na gorzowski grunt, dlatego się przyjęła.

MUSTERPLATZ → Platz der S.A.

MYŚLIBORSKA, ulica → Soldiner Chaussee

N

NACHTIGALLSTRASSE, (VIII 1945): [Aleksandra] **Fredry** – ulica na Osiedlu Staszica, wytyczona i nazwana przed 1938 r., zabudowana dopiero w l. 70.

Die Nachtigall = słowik.

Aleksander hrabia Fredro (1793-1876) największy polski komediopisarz.

NADBRZEŻNA, ulica → Bollwerk

Nad Murem Miejskim, ulica → Mauerstraße

NAKELER STRASSE, (VIII 1945): **Nakielska** – ulica na Zakanalu [*Stadtrandsiedlung Kuhlburg*], pierwszy i jedyny dom z 1937 r., zniesiona po 1960 r., w jej miejsce wyznaczono w 1985 r. Inowrocławską i w 1986 r. – Pilską.

Nakel = Nakło.

Nakielska, ulica → Nakeler Straße

Narodowy, park → Lützowpark

Nehlerstraße → Robert-Nehler-Straße

29 W przeciwieństwie do Santockiego Przedmieścia utraciło przed 1932 r. formalnie status dzielnicy.

NEUENDORF, (1945): **Chróściel**, (po 1945): **Chróścik** – dawna wieś, znana 1300 r., od 1977 r. – w granicach miasta.

Dosłownie «nowa wieś».

Nazwa pol. przyjęta błędnie za atlasem ks. Kozierowskiego, który powoływał się na wzmianki *Cruschick*, *Crutzick* z l. 1349-1351, oboszące się jednak do Neuendorf k. Kienitz nad Odrą.

NEUESTASSE → Hindenburgstraße

NEUMANNSTRASSE, (VIII 1945): **Piaskowa** – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], wytyczona i nazwana przed 1888, pierwsze domy od 1888 r.

Emil Neumann († 1856), od 1843 r. – burmistrz.

NEUSOEST, także **Neuhof**, urzędowo (1948): **Zielnica**, potocznie (1948): **Nowy Dwór** – dawny majątek na krańcach ul. Kasprzaka, na dawnej granicy miasta, założony w 1774, od 1917 – własność miasta, przekształcony w gospodarstwo doświadczalna, od 1977 w granicach miasta, obecnie ulica Nowy Dwór.

Neu Soest, od Soest w Westfalii, rodzinnego miasta założyciela.

Neuhof [= nowy dwór], nazwa występują w odniesieniu do całości lub części miejscowości, sta n. polska.

NEUSOESTERSTRASSE, (VIII 1945): **Dworska**, (ok. 1950): [Marcina] **Kasprzaka** – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], wytyczona i nazwana w 1887 r., pierwsze domy od 1892 r., w 2003 r. – przebudowana w ramach nowej obwodnicy.

Marcin Kasprzak (1860-1905), działacz socjalistyczny, stracony na warszawskiej cytadeli.

NEUSTADT → Schlageterstraße

Neustädter Platz – dawny plac na styku Bergstraße (Drzymały) i Neustadt (Dzieci Wrzesińskich), także z adresami, wspominany od co najmniej 1863 r., ostatecznie zlikwidowany w czasie przebudowy w l. 70. XX wieku.

Niegolewskich, ulica → Bossestraße

NIEZANANEGO ŻOŁNIERZA, plac → Moltkeplatz

Nördliche Querstraße – ulica na Zawarcu [*Kleiner Anger*], wytyczona przed 1888 r., później → Saarstraße (Sielska) i → Seilerstraße (Kolejowa).

Die Querstraße = przecznica, dosłownie «północna przecznica».

NORWIDA, ulica → Pohlstraße

Nowa, ulica [1945] → Anckerstraße

Nowotki, ulica → Lugestraße

Nowy Dwór → Neu Soest

O

OBERHOF, (przed 1950): **Kopystno** – dawny majątek na krańcu Kładowstraße (nr 196), dziś w okolicy skrzyżowania Wyszyńskiego i Górczyńskiej.

Dosłownie: «górnny dwór».

Nazwa polska nie weszła do użytku, choć nadal występuje (1996) w wykazach statystycznych jako część miasta.

OBOTRYCKA, ulica → Schloßstraße

Obrońców Stalingradu, ulica → Friedrichstadt

OGRODOWA, ulica → Gartenstraße

OKÓLNA, ulica → Duisbergstraße

OKRZEI, ulica → Caprivistraße

OLDENBURG, Versuchsgut Oldenburg, (do 1900/02): **Qulitzvorwerk**, (przed 1960): *Pluta II*, później: *Górczyn*³⁰ *II* – dawny majątek doświadczalny, położony przy ul. Walczaka w pobliżu skrzyżowania z Szarych Szeregów, spalony w 1945 r. i nigdy nie odbudowany.

Od nazwiska tajnego radcy dra Oldenburga z ministerstwa gospodarki rolnej w Berlinie, który przyczynił się do powstania w mieście Deutsche Saatveredelung GmbH [= instytutu uszlachetniania roślin].

Olimpijska, ulica → Ostmarkenstraße

ORŁĄT LWOWSKICH → Lugestraße + Schulzestraße

Osada Poznańska, część miasta → Bürgerwiesen

OSIEDLE POZNAŃSKIE, część miasta → Bürgerwiesen

OSIEDLE PRZY STADIONIE, ulica → Stadionsiedlung

OSTMARKENSTRASSE, (1863): **Turnplatz, Am Turnplatz**, (przed 1888-1939): **Turnstraße**, (VIII 1945): **Olimpijska**, (VIII 1945): **Śląska** – ulica na Zawarcu [*Kleiner Anger*], początkowo jako dojazd od wału nad Wartą na plac ćwiczeń gimnastycznych [*Turnplatz*] otwarty w 1846 r., pierwsze budynki przed 1863 r., wytyczona w kierunku zach. przed 1888 r., ok. 1908 r. skrócona do ul. Wawrzyniaka.

Ostmarken = Marchia Wschodnia, historyczna marchia niemiecka, współcześnie niem. synonim terenów wschodnich, m. in. Wielkopolski, przywołany w nazwie Deutscher Ostmarkenverein, organizacji działającej w l. 1894-1914 w Poznaniu, zwanej potocznie Hakatą.

Ostroga → Hinter-Mühle

OWCZA, ulica → Hammeltrift

P

Paderewskiego, ulica [1945] → Lugestraße

Pamiętkowa, ulica → Poetensteig

Parkowa, ulica [1945] → Blücherstraße

Park Róż → Rosengarten

Pappelstraße – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], przecznica Wału Długiego, w 1894 zabudowana jednym gospodarstwem, rozebrany przed 1899, odtąd niezabudowana, zniesiona po 1925 r.

Die Pappel = topola.

PARADEPLATZ, (VIII 1945): **Plac Jakuba Wujka** – dawny plac na Santockim Przedmieściu, powstały w miejscu dawnego placu ćwiczeń wojskowych, wspomnianego w 1782 r. jako *Paradeplatz*, oraz przedbramia Bramy Santockiej, urządzany od ok. 1830 r., w 1863 – z 4 posesjami, ok. 1958 r. – plac zabudowany i zniesiony.

Paradeplatz = plac defilad.

Jakub Wujek (1540-1597), jezuita, kaznodzieja i pedagog, tłumacz Biblii na jęz. polski.

PESTALOZZISTRASSE → Herman-Göring-Straße

PETERSTRASSE, (VIII 1945): [Augusta] **Cieszkowskiego** – ulica w sąsiedztwie os. Staszica, pierwsza zabudowa od 1934 r.

Heinrich Peters, dyrektor Landsberger Kreditverein, deputowany miejski, w l. 1919-1920 – przewodniczący zgromadzenia deputowanych (rady miejskiej).

August Cieszkowski (1814-1894) filozof, ekonomista i obrońca praw ludności polskiej w Wielkopolsce, fundator Wyższej Szkoły Rolniczej w Żabikowie k. Poznania.

PIASKOWA, ulica → Neumann-Straße

Piastów, ulica → Brauerstraße

I Maja, ulica → [Am] Wall

30 Nazwa „Górczyn” pojawiła się już w 1948 r. w informacji dyrekcji Państwowego Instytutu Weterynaryjnego.

PIŁSUDSKIEGO, ulica → Wormsfelder Straße

PIONIERÓW → Friedrichstraße

Plac Walki Młodych → Hohenzollernplatz

Plac Jedności Robotniczej → Markt

PLANSTRASSE, (VIII 1945): **Jaskółcza** – ulica na Zakanału [*Großer Anger*], wytyczona i nazwana przed 1888 r., pierwsze domy sprzed 1894 r.

Plan = płaski, dosłownie «ulica płaska».

PLATZ DER S.A. (do 1935/38): **Musterplatz**, (VIII 1945): **Plac Grunwaldzki** – plac na Nowym Mieście, wytyczony i nazwany ok. 1890 r., tradycyjne miejsce zbiórek wojskowych, w tej roli znany co najmniej od 1702 r., później miejsce imprez masowych, w 1827 włączony do folwarku „Schönhof”, który został rozparcelowany w 1881 r., jeszcze w 1927 boisko piłkarskie.

Das Muster = wzór, próba, dosłownie «plac ćwiczeń».

S.A. – skrót od *Sturmabteilungen* (*der NSDAP*), oddziałów szturmowych, będących zbrojnymi bojówkami partii nazistowskiej. Prawdopodobnie plac ten był częstym miejscem parad S.A.

Pluta I, część miasta → Friedrichsmühle

Pluta II, część miasta → Oldenburg

Pocztowa, ulica [1945] → Wollstraße

POCZTOWA, ulica [1989]; → Wollstraße

PODGÓRNA, ulica → Hauptangerweg

Podgórna, ulica [1945] → Franz-Seldte-Straße

PODMIEJSKA, ulica → Lorendorfer Straße

PODMIEJSKA BOCZNA, ulica → Flensburgerstraße

POETENSTEIG, (VIII 1945): **Pamiętkowa** – dawna ulica między Przemysławą i Groblą, na terenie b. ZM „Gorzów”, jako ścieżka z *Probstei* do *Anger* wspomniana już w 1823 r., zabudowa od 1897 r., wytyczona ok. 1913 r., na znanych przedwojennych mapach – bezimienna³¹, zniesiona przed 1960.

Der Poet = poeta, *der Steig* = ścieżka.

POHLSTRASSE, (VIII 1945): [Cypriana Kamila] **Norwida** – ulica na Górnym Mieście, pierwsza zabudowa w 1920 r.

Oskar Pohl († 1926), adwokat i notariusz, honorowy obywatel miasta, deputowany miejski, a w l. 1893-1910 przewodniczący zgromadzenia (rady miejskiej).

Cyprian Kamil Norwid (1821-1883), poeta emigracyjny.

Poległych, plac → Moltkeplatz

POLNA, ulica → Kietzerstraße

POMORSKA, ulica → Düppelstraße

Poniatowskiego, ulica [1945] → Hohenzollernstraße

POSENER STRASSE, (VIII 1945): **Wągrowiecka** – ulica na Zakanału [*Stadtrandsiedlung Kuhburg*], zabudowa od 1933 r.

Posen = Poznań.

POSTSTRASSE, (~1703-1807): **Junkergasse**, (VIII 1945): **Hawelańska** – ulica na Starym Mieście, wytyczona i zabudowana w średniowieczu.

Der Junker = panicz, ale w przeszłości także kupiec hurtowy, młodszy majster cechowy, zwierzchnik młodszych mistrzów, czasami też czeladnik.

Die Post = poczta, od stacji pocztowej.

Hawelanie, także Hawolanie, grupa plemion słowiańskich, które ok. 720 r. zasiedliły tereny nad Hawelą i Szprewą.

31 Nazwa ulicy występuje tylko w polskich źródłach: „Ziemia Gorzowska” nr 8/1945 oraz F. R e l i s, *Dokumentacja...*, dz. cyt. s. 44, 77, 84.

Poznańska, ulica [1945] → Seidlitzer Straße

POZNAŃSKA, ulica [1977] → Schweriner Chaussee

PÓŁWIEJSKA, ulica → Maskenauerstraße

Prądyńskiego, ulica → Caprivistraße

PRIESTERSTRASSE, (1705): **Priestergasse**, (VIII 1945): **Braniborska** – nieistniejąca ulica na Starym Mieście, wytyczona i zabudowana w średniowieczu, znana od co najmniej 1705 r., zniesiona na końcu lat 70. XX w., obecnie skwer przed „empikiem”.
Der Prieser = kapłan, dosłownie: «ulica księża», od siedziby proboszcza, później jednocześnie superintendenta (inspektora), którego służbowe mieszkanie znajdowało u wylotu uliczki na Stary Rynek.

Branibór, inna nazwy grodu **Brenna**, który zdobyty w 1157 r. przez margrabiów niemieckich stał się Brandenburgiem, ośrodkiem nowo powstałej Marchii Brandenburskiej.

PROBSTEI, (VIII 1945): [św.] **Jerzego** – uliczka na Zamościu, znana od co najmniej 1823 r., w l. 30. XIX zabudowana obiektami fabrycznymi firmy Stoeckerta, następnie Pauckscha.

Die Probstei, wł. *die Propstei* = probostwo, zwł. katolickie, ślad dawnej parafii św. Jerzego na Zawarcu, utrwalony prawd. w postaci nazwy terenowej, wspomnianej ok. 1742.

Św. Jerzy, legendarny święty i męczennik, pogromca smoka, podług tradycji był trybunem w wojsku Dioklecjana i został ścięty jako chrześcijanin w 303 r.; opiekun rycerzy, landsknechtów, płatnerzy, bezpłodnych kobiet, szpitali, pasterzy i koni, był również patronem ufundowanego w 1360 r. kościoła na Zawarcu.

Projektowana, ulica → Duisbergstraße

PROSTA, ulica → Feldstraße

PROVINZIAL IRRENANSTALT, (po 1945): *Przysiecko*³² – zakład dla psychicznie i nerwowo chorych, zbudowany w l. 1885-1888 na krańcu ul. Walczaka.

Przemysława, aleja → Kładowstraße

PRZEMYSŁOWA → Angerstraße

Przysiecko, część miasta → Provinzial Irrenanstalt

Puszkina, ulica → Hintermühlenweg

Q

Quergasse – kilka uliczek występujących w 1719 r. jako przecznice Wollstraße w kierunku muru, → Bäckergasse, Rosenstraße, Schloßergasse
Quer = w poprzek, dosłownie «uliczka poprzeczna, przecznica»..

Querstraße → Bahnhofstraße

QUERWALL, (do 1908) **Rundungswall**, (VIII 1945): **Poprzeczna**, obecnie: **Wał Poprzeczny** – ulica na Zawarcu [*Kleiner Anger*], fragment dawnego *Rundungswall*, pod własną nazwą od co najmniej 1908 r.

QUILITZPARK, (do 1899): **Schanzen, Anlage auf Schanzen**, (VIII 1945): **Park Siemiradzkiego**³³ – park na terenie dawnych szańców, urządzony od 1866 r.

Friedrich Quilitz (1829-1923), fabrykant i bankier, w l. 1890-1902 radca miejski, jeden z fundatorów parku. Henryk Siemiradzki, także Siemieradzki (1843-1902), malarz, albo Józef Siemiradzki (1858-1933), geolog, paleontolog i podróżnik.

QUILITZVORWERK → Oldenburg

32 Nazwa nadana urzędowo z nadgorliwością, nigdy nie weszła do użycia

33 W pierwszej oficjalnej wersji – park *Siemieradzkiego*.

R

RADEWIESEN, (po 1945): *Karcze* – grunty w zakolu Warty, zach. część Zamościa, nazwa pol. jeszcze na mapie z 1975 r.

Die Rade = łąka, *die Wiese* = łąka, czyli «łąkowe łąki».

Radewiesen-Wall → Verlorener-Wall

RAGNITERSTRASSE³⁴ – ulica prawd. na Janicach, zaprojektowana i nazwana po 1938 r., po 1945 nie zaistniała.

Ragnit, pol. Ragneta, lit. Ragaine, obecnie Nieman, dawne miasto powiatowe w Prusach Wschodnich, obecnie w Rosji (obwód kaliningradzki).

Rathenauplatz → Hohenzollernplatz

Ratsziegeleiweg → Am Kinderfenn

REYMANSTRASSE, (VIII 1945): **Małorolnych** – ulica na Zakanalu [*Großer Anger*], wytyczona i nazwana przed 1888 r., zabudowa od 1891.

Christian Reymann, burmistrz w l. 1819-1831.

RICHTSTRASSE, (VI - VIII 1945): **Senatorska**, (VIII 1945): **Wielka**, (VIII 1946): [gen. Władysława] **Sikorskiego**³⁵ – ulica na Starym Mieście, wytyczona w średniowieczu między dwiema bramami, znana pod tą nazwą od co najmniej 1566 r., przed 1960 r. przedłużona o *Küstrinerstraße*.

Die Richte = prosty kierunek, prosta droga, czyli «ulica prosta».

Władysław Sikorski (1881-1943), generał, w l. 1939-1943 premier rządu RP na emigracji i Naczelnny Wódz.

ROBERT-KOCH-STRASSE, (przed 1938): **Uferstraße**, (VIII 1945): **Szpitalna** – ulica na Santockim Przedmieściu, wspomniana w 1847 r. z okazji wmurowania kamienia węgielnego pod szpital miejski.

Das Ufer = brzeg.

Robert Koch (1843-1910), lekarz niem., b. lekarz powiatowy w Wolsztynie, współtwórca nowocz. bakteriologii i epidemiologii, odkrywca: laseczki wąglika, prątka gruźlicy, przecinkowca cholery, laureat Nobla w 1905 r.

ROBERT-NEHLER-STRASSE, (przed 1939): **Schönfließstraße**, **Schönfließstraße**, (VIII 1945): **Zacisze** – ulica na Nowym Mieście, u podnóża *Kosakenberg*, wytyczona przed 1908 r., nazwana po 1925 r., zabudowywana od 1924 altanami, od 1936 r. – domami.

Arhur Moritz Schönflies (1853-1928), syn Moritza, fabrykanta wyrobów tytoniowych pochodzenia żydowskiego, wybitny matematyk, profesor uniwersytetów w Królewcu i Frankfurcie/M., jeden z fundatorów parku Zacisze, ofiarodawca Kosakenbergu.

Robert Nehler, od 1895/99 ogrodnik miejski i inspektor miejskich ogrodów.

Roli - Żymierskiego, plac → Stary Rynek, → Sportplatz

Rönneberg Platz, (~1855-1863/88): **Exerzier-Platz** – dawny plac na Przedmieściu Santockim, powstał po 1816 w miejscu dawnego folwarku Rönneberga, wykupiony w 1829 przez wojsko, w 1856 r. okrojony przez linię kolejową, przed 1857 r. zabudowany m. in. maneżem (ujeżdżalnią), przed 1888 r. jeden z placów miejskich, następnie częściowo zabudowany, zniesiony prawd. przed I wojną światową.

George Rönneberg, kupiec, który w 1776 r. przybył z Meklemburgii, zapewne dorobił się folwarku, zm. przed 1816 r.

RÖNNBERGSTRASSE (VIII 1945): [dr. Józefa] **Strusia** – ulica na Santockim Przedmieściu, przecznica Teatralnej na tyłach szpitala, pozostałość Rönneberg-Platz, w 1908 r. projektowana do ul. Warszawskiej, nazwana po 1925 r., pierwsza zabudowa od 1912 r., zniesiona przed 1960 r.

Józef Struś (1510-1568), wybitny lekarz epoki Odrodzenia.

34 Tylko u F. Relisa, *Dokumentacja...*, dz. cyt., s. 84.

35 „Ziemia Lubuska”, nr 32 z 4.08.1946 r.: *Zarząd Miejski – Referat Kultury i Sztuki podaje do wiadomości, że na mocy zarządzenia Miejskiej Rady Narodowej nazwa ul. Wielkiej zmieniona została na nazwę: ul. gen. Wł. Sikorskiego.*

ROOSEVELTA, ulica → Hardenbergstraße

ROSENGARTEN, potocznie: **Park Róż** – park założony w 1926, część parku Wiosny Ludów.

ROSENSTRASSE, (1719): **Quergasse**, (przed 1863): **Rosenstraße**, (VIII 1945): **Stara** – ulica na Starym Mieście, wytyczona zapewne w średniowieczu.

Die Rose = róża. Kaplick dostrzegwał w tym aluzję do dawnej ulicy uciech [Freuenstraße].

RÖSTELSTRASSE, (1888): **A-straße**, (przed 1894): **Röstelstraße**, (VII 1945): **Poległych**, (VIII 1945): [Bolesława] **Krzywoustego** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona przed 1888 r., pierwsza zabudowa od 1888 r.

Carl Hugo Polycarpus Röstel († 1889), aptekarz, zasłużony obywatel miasta; przed 1857 r. został radcą miejskim i pełnił tę funkcję do śmierci.

Bolesław III Krzywousty (1085-1138), książę, władca Polski od 1102 r.

ROSSWIESE, (1945 - IV 1946): **Koniawa**, (XII 1945): **Zielenice**, (1946): **Zieleniec** – kolonia założona w 1774 r., później wieś, od 1977 r. w granicach miasta.

Das Roß = koń, rumak, *die Wiese* = łąka, czyli «końska łąka», łąka tej nazwy wspomniana już w 1372 r. Stąd Koniawa, jako próba spolszczenia tej nazwy.

ROSSWIESE GUTSHOF, (przed 1950): *Zielonka*³⁶ – dawny majątek w Zieleńcu, od 1977 r. w granicach miasta, teren Zespołu Szkół Ogrodniczych.

ROSSWIESER STRASSE, (VIII 1945): **Koniawska** – ulica na Zakanalu, wylotowa droga z miasta, niegdyś o charakterze lokalnym, od 1869 – w ruchu tranzytowym do Skwierzyny; jako zabudowana ulica już w 1863.

Roßwiese = Zieleniec, Koniawa – pierwsza polska nazwa Zieleńca.

RÜBENWEG, (VIII 1945): **Miodowa** – dawna ulica na Zakanalu, przecznica Koniawskiej, po 1960 bezimienna; wytyczona i nazwana przed 1888 r., do najmniej 1925 pozostawała niezabudowana; jej położeniu odpowiada obecna ul. Paradyska.

Die Rübe = rzepa, nazwa od pola obsianego rzepą.

RUNDUNGSWALL, (VIII 1945): **Wał Okrężny** – wał przeciwpowodziowy, zbudowany w 1767-1769 na Zawarcu, biegł zrazu dookoła całej dzielnicy wzdłuż Warty, jej starorzeczy i innych cieków, z czasem na niektórych odcinkach przybrał odmienne nazwy[→ *Längenwall*, *Querwall*, *Schützenwall*, *Radewiesenwall*], jeszcze w 1888 r. obejmował całą pd. rubież Zawarcia aż do posesji Pauckscha, ok. 1908 r. wał tej nazwy zaczynał się od mostu na kanale i wiódł do mostu na Warcie; na niektórych odcinkach pokrywa się z ulicami, w innych biegnie wzdłuż ulic; dziś nazwa ta oznacza zarówno wał, jak i ulicę, dawną → [Am] Wall.

RUNGESTRASSE, (po 1965): **Chmielna** – ulica na Dolinkach, wytyczona w l. 1939-1944, zabudowywana dopiero od I poł. lat 60.

Die Runge = kłonica, prawdopodobnie jednak od nazwiska, mógł to być Carl David Tplmé Runge (1856-1927), niem. matematyk i fizyk, Friedlieb Ferdinand Runge (1794-1867), niem. chemik, albo Philipp Otto Runge (1777-1810), niem. malarz romantyczny.

RUSKI STAW → Schützen See

Rybicka, ulica → Fischerstraße

Rzeczna, ulica → Fußweg

RZEŹNICKA, ulica → Schlachthofgasse

S

SAARSTRASSE, 1888: **Nördliche Querstraße**, (VIII 1945): **Sielska** – ulica na Zawarcu [*Kleiner Anger*], wytyczona jeszcze przed 1888 r., nazwana po 1925 r., zabudowa od 1934 r.

Saar, rzeka we Francji i Niemczech, stąd *Saargebiet*, Zagłębie Saary, *Saarland*, kraj związkowy w RFN, w l. 1920-1935 pod kontrolą międzynarodową, w 1935 r. region wrócił do Niemiec, z tej okazji możliwy chrzest ulicy.

36 Pol. nazwa się nie przyjęła, aczkolwiek występuje jeszcze na mapie z 1975 r.

SADOWA, ulica → Tilsiterstraße

Santockie Przedmieście → Zantocher Vorstadt

SCHIESSGRABEN, (VIII 1945): **Strzelecka** – ulica na Nowym Mieście, powstała w miejsce splantowanej fosy, która w XVIII w. służyła za strzelnicę, od placu Młyńskiego w kierunku pn.- wschodnim, ulica tej nazwy wspomniana w 1837 r., jeszcze w 1888 r. sięgała do obecnej ul. Hawelańskiej.

Das Schießen = strzelanie, *der Graben* = rów, fosa.

SCHILLERSTRASSE, (VIII 1945): [Zygmunt] **Krasińskiego** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona i nazwana między 1895 a 1899 r., zabudowa od 1925 r.

Friedrich Schiller (1759-1805), pisarz i dramaturg niem., najwybitniejszy obok J.W. Goethego, przedstawiciel niem. klasyki,

Zygmunt Krasiński (1812-1859), dramatopisarz, poeta, jeden z czołowych pol. romantyków.

SCHLACHTHOFASSE, (do 1903/08): **Schlachthausgasse**, (przed 1938): **Schlachthausstraße**, (VIII 1945): **Rzeźnicka** – uliczka na Młyńskim Przedmieściu, wytyczona przed 1863 r., nazwana przed 1899 r. od wybudowanej w 1890 r. rzeźni, jedyny dom powstał w 1907 r.

Das Schlahthaus, *der Schlachthof* = rzeźnia.

SCHLAGETERSTRASSE, **Leo-Schlageterstraße**, (1863): **Neustädter Straße**, (1888): **An der Neustadt**, (~1894 - 1935/38): **Neustadt**, (V 1945): **Nowy Rynek**, (VII 1945 - I 1946): **Nowe Miasto**³⁷, (VIII 1945): **Dzieci Wrzesińskich**, (od 1987): **Dzieci Wrzesińskich + Jagiełły** – ulica na Nowym Mieście, od 1734 r. zabudowywana rządem jednakowych domów mieszczańskich, po 1857 r. przedłużona do dzisiejszej ul. Chrobrego, w 1987 r. podzielona, ul. Dzieci Wrzesińskich obejmuje m. in. dawne numery 22-29, Jagiełły – 16-21.

Albert Leo Schlageter (1894-1923), nazista, współorganizator NSDAP i antyfrancuskiego sabotażu w Zagłębiu Ruhry, skazany przez sąd francuski i stracony.

„Dzieci wrzesińskie” – symbol oporu młodzieży wielkopolskiej przeciw germanizacji, pojęcie wywodzi się od Wrześni, miasta pow. w Wielkopolsce, które było ośrodkiem polskości pod zaborem pruskim, w 1901-1902 miejsce strajku uczniów, którzy poddani zostali później represjom.

SCHLEUSENSTRASSE, (VIII 1945): **Mazowiecka** – ulica na Zawarcu [*Kleiner Anger*], wzdłuż Längenwall, pierwsza zabudowa od 1928 r.

Die Schleuse = śluza, od słuzy w wale.

SCHLOSSERGASSE, (1719): **Quergasse**, (VIII 1945): **Ślusarska** – ulica na Starym Mieście, wytyczona może jeszcze w średniowieczu, nazwa wprowadzona w końcu XIX w., ulica nigdy nie miała własnej zabudowy, zniesiona między 1960 a 1965.

Der Schlosser = śluarz, od warsztatu ślusarskiego Karla Jähne, który w 1830 r. dał początek firmie „C. Jähne & Sohn”.

SCHLOSSSTRASSE, (VII 1945?): **Zamkowa**, (VIII 1945): **Obotrycka** – ulica na Starym Mieście, jedna z głównych ulic miasta, wytyczona i zabudowana zapewne ok. 1350 r., znana z nazwy co najmniej od 1719 r.

Das Schloß = zamek, od krzyżackiego zamku, który został zbudowany w 1450 r. i w 1454 r. częściowo zburzony, następnie zamczysko [*Schloßstätte*], rozebrane w 1707 r. pod budowę szkoły.

Obotryci, wł. Obodrzycki, Obodryci, grupa plemion zachodniosłowiańskich, zamieszkujących w VIII w. ziemię między dolną Łabą a Bałtykiem.

SCHMALE GASSE, (VIII 1945): **Wąska** – ulica na Zawarcu, wytyczona i nazwana przed 1888 r., pierwsze domy od 1893 r.

Schmal = wąski.

37 Nazwa ta miała kilka wariantów: w komunikacie o rejonizacji szkół („Ziemia Lubuska” nr 7 z 18 XI 1945 r.) użyto określenia *Mały Rynek* czyli *Nowe Miasto*, w zarządzeniu z 13.03.1946 r. o znakowaniu koni wspomniano komisariat MO *przy rynku*. Por. przypis do placu Jedności Robotniczej.

SCHÖNBACHSBERG, (VIII 1945): **Góra Powstańców** – ulica na Nowym Mieście, wcześniej wzgórze, położone w granicach nieruchomości cieśli Schönbacha, który miał w 1863 r. dom przy *Friedebergerstraße* 10 (Walczaka), przez posesję tę wiódł później wjazd na ulicę, która została wytyczona i nazwana między 1888 a 1894 r., pierwsze domy od 1883 r. Johann Christan Schönbach († 1895/99), syn cieśli Johanna, kolonisty z Lipska, który w 1810 r. był naczelnikiem dzielnicy, jeden z ważniejszych budowniczych w mieście, w 1855-56 zajmował się m. in. odbudową zniszczonych izbic mostu na Warcie, po parcelacji posesji mieszkał w wynajętym mieszkaniu przy *Schönbachsberg* 4.

SCHÖNFLIESSTRASSE → Robert-Nehler-Straße

SCHÖNFLIESSPARK, (VIII 1945): **Park Ludowy**, obecnie: **Zacisze** – park na pn. od Alei Odrodzenia Polski, urządzany od 1906.

Dosłownie «park pięknego potoku» od nazwiska prof. Arthura Schönfliesa, jednego z fundatorów.

SCHÖNHOFSTRASSE, (V - IX 1945): **Pańska**, (VIII 1945): **Armii Polskiej** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona i nazwana przed 1888 r., pierwsze domy od 1894.

Schönhof, dosłownie «piękny dwór», od folwarku rozparcelowanego w 1881 r.

SCHULSTRASSE, (VIII 1945): **Szkolna** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona w 1861/63 r. na terenie dawnego folwarku radzieckiego [*Ratsvorwerk*], nazwana przed 1888 r.

Das Schule = szkoła, od szkół zbudowanych przy tej ulicy.

SCHULZESTRASSE, (VIII 1945): [Ignacego] **Daszyńskiego**, (przed 1950): [Mariana] **Buczka**, (1992): **Orląt Lwowskich** – ulica na Młyńskim Przedmieściu, biegnąca obok dawnego cmentarza już w 1863 r., po 1888 r. wytyczona ponownie już skrajem terenu pocmentarnego, nazwana przed 1899 r., pierwszy dom zbudowany w 1937 r.

Der Schulze = sołtys, dosłownie «ulica sołecka», nawiązanie do statusu Alberta de Luge, patrona sąsiedniej ulicy, bez żadnego związku, jak sugeruje Kaplick, do dawnego majątku sołeckiego, który znajdował się w miejscu późniejszego zamku.

Ignacy Daszyński (1866-1936), działacz socjalistyczny, b. premier i wicepremier, marszałek Sejmu.

Marian Buczek (1896-1939), legionista, członek POW i PPS, następnie KPP, więziony w Rawiczu, poległ w potyczce z Niemcami pod Ożarowem we wrześniu 1939 r.

SCHÜTZEN SEE, potocznie: **Ruski Staw** – jezioro przy ul. Emilii Plater, znane od co najmniej 1446 r. [*schutten zee*] jako odwieczna własność bractwa strzeleckiego (kurkowego).

Der Schütze = strzelec.

SCHÜTZENSTRASSE → Böhmische Straße

SCHÜTZENWALL, (VIII 1945): **Strzałowa** – wał w ciągu ul. Fabrycznej, fragment dawnego Rundungs-Wall, w 1908 r. zaznaczany jako ulica, w 1938 r. wał wzdłuż ulicy Fabrycznej, nigdy nie zabudowany, nazwa po 1945 r. zaniechana.

Der Schützen = strzelec, *der Wall* = wał, czyli «wał strzelecki», zapewne nie bez związku z niedaleką siedzibą bractwa strzeleckiego.

SCHWERINER CHAUSSEE, (1977): **Poznańska** – ulica na Zieleńcu, od 1977 r. w granicach miasta.

Schwerin = Skwierzyna.

SEIDLITZ, (1945): **Warcice**, (1945): **Siedlice** – kolonia założona przez miasto w 1767 r., od 1962 – w granicach miasta.

Pierwotnie Seydlitz, eponimem jest gen. Friedrich Wilhelm von Seydlitz-Kurzbach (1721-1773), dowódca kawalerii w wojnie śląskiej i siedmioletniej, jego ród wywodził się ze śląskiej miejscowości *Seydlitz*, dziś Siedlice, pow. Opole, stąd można mówić o śląskim rodowodzie nazwy.

SEIDLITZER STRASSE, (VIII 1945): **Poznańska**, (1962): **Strażacka** – ulica na Siedlicach, biegnąca skrajem wsi, jej wsch. pierzeja należała już do miasta [*Bürgerwiesen*], dlatego wykazywana w spisach miejskich ulic co najmniej od 1894 r., zabudowywana od 1888 r., w 1956 wraz z Osiedlem Poznańskim przekazana do gromady Siedlice, od 1962 r. – ponownie w granicach miasta.

SEILERSTRASSE, (1888): **Nördliche Querstraße**, (przed 1894): **Seilerstraße**, (VIII 1945): **Kolejowa** – ulica na Zamościu istniejąca w 1863 r., przed 1888 r. ujęta w ciągu projektowanej Nördliche Querstraße, która w 1896 r. przecięta została linią kolejową, nazwana przed 1894 r., zabudowywana od 1892 r.

Der Seiler = powroźnik, od torów powroźniczych Schrödera, ciągnących się w kierunku ul. Woskowej, na tym terenie w 1874 r. zbudowana została „Mechanische Netzfabrik”, po wojnie teren „Stolbudu”.

Senatorska, ulica → Richtstraße

SIEDLICE, część miasta → Seidlitz

SIEDLICKI RÓW → Kuhburger Graben

SIEDLICZKI, część miasta → Kuhburg

Siedlung am Galgenberg³⁸, w literaturze: **Górne Miasto**, nowsza część miasta, między ul. Konstytucji 3 Maja i Matejki, planowana przed I wojną światową, zabudowa rozpoczęta w 1919.

SIELSKA, ulica → Saarstraße

SIEMIRADZKIEGO, park → Quilitzpark

SIENKIEWICZA, ulica → Wilhelm-Ebert-Straße

Sienkiewicza, ulica [1945] → Wall

SIKORSKIEGO, ulica → Richtstraße

SILBER FLIESS, także **Wormsfelder Fließ**, (1951): **Srebrna** – rzeka, lewy dopływ Kłodawki, znana od co najmniej 1589 r. [*Wormsfelder Silberbrücke*], w 1664 r. – *Silber Fl.* *Das Silber* = srebro, *das Fließ* = strumień, prawd. od wydobywania lub przerobu srebra na tym terenie, prawo wydobywania srebra wspomniane w akcie fundacyjnym klasztoru mironickiego z 1300 r., zakład przetwórczy [*das silberwerk*] – w 1570 r.

SKŁADOWA, ulica → Upstallstraße

SKRAJNA, ulica → Kirchhofsweg

SKŁODOWSKIEJ - CURIE, ulica → Damaschkestraße

SŁONECZNA, ulica → Sonnenweg

SŁONECZNY, plac (ulica) → Sonnenplatz

SŁOWACKIEGO, ulica → Goethestraße

Słowackiego, ulica [1945] → Moltkestraße

SŁOWIAŃSKA, ulica → Zanziner Weg

SŁOWIAŃSKI, park → Zanziner Waldchen

Sokola, ulica [1945] → Brenkenhof-Straße

SOLDINER CHAUSSEE, (VIII 1945): **Myśluborska** – ulica wylotowa z miasta, w wykazie ulic przed 1908 r. z zakładem doświadczalnym Instytutu Bakteriologiczno-Serologicznego (później → Fennerstraße 24), własna zabudowa od 1925 r.

Soldin = Myślubórz

SOLDINER STRASSE, (~1827-1854/63): **Merzdorfer Straße**, (VI - VIII 1945): **Armii Czerwonej** (także *Krasnej Armii*), (1992): **Konstytucji 3 Maja** – ulica na Młyńskim Przedmieściu, jako droga wylotowa z miasta znana od 1376 r., jako ulica – przed 1863 r.

Soldin = Myślubórz.

Merzdorf = Małyszyn

SONNENPLATZ, (VIII 1945): **Plac Słoneczny** – plac na Frydrychowie, zabudowa od 1929 r.

SONNENWEG, (VIII 1945): **Słoneczna** – ulica na Frydrychowie, dziś główna ulica osiedla Słonecznego, zaistniała przed 1863 r. jako droga dojazdowa do dawnych cmentarzy,

38 Nazwa taka pojawiła się w: *Daten der Geschichte des Stadt- und Landkreis Landsberg (Warthe)*, w: *Landsberg an der Warthe 1257-1945-1980*, Band 1, s. 319. Również Radeke odnotował początek zabudowy *am Galgenberg*. Ta część miasta nie doczekała się swej literatury, stąd szczątkowe wzmianki.

później cegielni i młynów, nazwana przed 1899 r., pierwsze domy od 1892 r.

Die Sonne = słońce, etymologia nieznana, wbrew Kaplickowi – nazwa nie pochodzi od restauracji „Zur Sonne”, która powstała później.

SPICHRZOWA, ulica → Darrstraße

SPOKOJNA, ulica → Mährische Straße

Sportplatz³⁹, (VIII 1945) **Plac** [marszałka Michała] **Roli - Żymierskiego** – właściwie stadion, budowany od 1925, w 1927 – *Polizei-Sportplatz*, od 1958 stadion KS „Warta”, ostatnio AWF.

Michał Żymierski, pseud. Rola (1890–1989), marszałek Polski, naczelny dowódca AL i WP.

Srebrna, rzeka → Silber Fließ

STADIONSIEDLUNG, (VIII 1945): **Osiedle przy Stadionie** – ulica na Górnym Mieście, pierwsze domy od 1925 r.

STADTANGER – pastwiska rozciągające się po obu stronach Kanału Ulgi, wg mapy z 1786/87 r. – aż po pola Zieleńca i Karnina, do 1857 r. użytkowane wspólnie, ich separację zatwierdzono 27.11.1868; kanał Ulgi dzielił je na *Großer Anger* (Zakanale) i *Kleiner Anger* (Zawarcie).

Der Anger – pastwisko, dosłownie «miejskie pastwisko».

STADTPARK, (1913-1920): **Kaiser-Wilhelm-Park**, (VIII 1945): **Park Miejski**, (przed 1960): **Park Wiosny Ludów**⁴⁰ – park śródmiejski, założony w 1908-1913.

STADTRANSIEDLUNG KUHBURG – osiedle na Zakanale, między Kobylgórską a kanałem, budowane na podstawie decyzji z 23.06.1933, ulice noszą nazwy miast wielkopolsko-pomorskich.

Der Rand = skraj, czyli «osiedle skrajne, na skraju miasta».

STARA, ulica → Rosenstraße

STARA WARTA, woda → Alte Warthe

Stare Miasto (?), ulica → Friedrichstadt

STARY RYNEK → Markt, Marktplatz

STASZICA, ulica → Dietrich-Eckart-Straße

STEINSTRASSE, (VI-XI 1945: **Kamienna**, (VIII 1945): [Adama] **Mickiewicza** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona i nazwana przed 1899 r., pierwsze domy od 1907 r.

Heinrich Friedrich Karl von und zum Stein, baron, pruski mąż stanu, w l. 1804-1807 minister gospodarki, handlu i finansów, współautor reformy państwa. *Der Stein* = kamień, stąd pierwszego polska nazwa.

STEPHANSTRASSE, (VIII 1945): [hetmana Stanisława] **Żółkiewskiego** – ulica na Nowym Mieście (Piaski), nazwana przed 1938 r., zabudowa od 1943 r.

Ernst Heinrich Wilhelm von Stephan (1831-1897), generalny poczmistrz Prus i Rzeszy.

Stanisław Żółkiewski (1547-1620), hetman i kanclerz wielki koronny, uczestnik wojen o Inflanty z Moskwą i Szwecją.

Stolzenberger Chaussee → Friedeberger Chaussee

Stolzenberger Damm, Stolzenberger Steindamm → Friedebergerstraße

STRAŻACKA, ulica → Seidlitzer Straße

Streichhölzer-Allee → Brahtzallee

Strumykowa, ulica → Goldbeckstraße

Strusia, ulica → Rönbergstraße

Strzałowa, ulica → Schützenwall

STRZELECKA, ulica → Schießgraben

39 Kolejna omyłka onomastyczna, chodziło nie o plac, a boisko, rzeczownik pospolity.

40 Chrzest ten mógł nastąpić już w 1948 r., w stulecie wydarzeń zwanych Wiosną Ludów w Europie.

SUDETENLANDSTRASSE, (~1888-1939): **Buhnenstraße**, (VIII 1945): [Hipolita] **Cegielskiego**, (ok. 1950): [Ludwika] **Waryńskiego** – ulica na Zawarciu [*Kleiner Anger*], wytyczona i nazwana przed 1888 r., pierwszy dom przed 1894 r.

Die Buhne = ostroga, także na rzece, stąd nazwa ulicy.

Sudeten – Sudety, *Sudetenland* – terytorium Czechosłowacji, anektowane w 1938 r. przez Niemcy.

Hipolit Cegielski (1815-1868), wielkop. przemysłowiec i działacz społ., założyciel fabryki narzędzi i maszyn rolniczych w Poznaniu.

Ludwik Waryński (1856-1889), działacz socjalistyczny, twórca I Proletariatu, zmarł w twierdzy szlisselburskiej.

Südliche Querstraße ulica na → Zawarciu, zaprojektowana przed 1888 r., zaistniała tylko na odcinku → **Feldstraße** (Prosta)

Die Querstraße = przecznica, dosłownie: «południowa przecznica»

SULĘCIŃSKA, ulica → **Königswalder Chaussee**

SZKOLNA, ulica → **Schulstraße**

SZPITALNA, ulica → **Robert-Koch-Straße**

SZYMANOWSKIEGO, ulica → **Buchwaldweg**

Ś

ŚLĄSKA, ulica → **Ostmarkenstraße**

Ślusarska, ulica → **Schlossergaße**

ŚLUZY, wał → **Borkower Wall**

Śluzy, wał [1945] → **Langenwall**

Świerczewskiego, ulica → **Kladowstraße**

Św. JERZEGO, ulica → **Probstei**

Św. Wojciecha, ulica → **Grabenmühlenstraße**

T

Tanger, **Landsberger Tanger**, (po 1945): **Mokradło** – część miasta na Zakanal⁴¹.

TAUROGGENER STRASSE: (przed 1960): **Krańcowa** – ulica na Janicach, pierwsze domy od 1933 r.

Tauroggen = Taurogi = Taurage, miasto niegdyś w Prusach Wschodnich, obecnie na Litwie.

TEATRALNA, ulica → **Theaterstraße**

TILSITERPLATZ, (przed 1960): **Grochowa** – niegdyś plac, obecnie ulica na Janicach, nazwana w 1933 r., w l. 1932-1939 zabudowywana domkami letnimi, od 1938 r. – zabudowa stała.

Tilsit = Tylża, niegdyś miasto pow. w Prusach Wschodnich, obecnie Sowieck w okr. kaliningradzkim (Rosja).

TILSITERSTRASSE, (przed 1960): **Sadowa** – ulica na Janicach, nazwana w 1933 r., pierwsze domy od 1937.

THEATERSTRASSE, (ok. 1801): **Armenhausstraße**, 1873/88): **Theaterstraße**, (VIII 1945): **Teatralna** – ulica na Santockim Przedmieściu, wytyczona i zabudowana w 1769 r. po pożarze przedmieścia.

Das Armenhaus = przytułek, od Krajowego Domu Ubogich zbudowanego w 1801 r. na krańcu tej ulicy.

Das Theater = teatr, od zabudowań Aktientheater, zbudowane4go w l. 1872-1873.

THORNER STRASSE, (VIII 1945): **Toruńska** – ulica na Zakanal⁴¹ [*Stadtrandsiedlung Kuhburg*], pierwsze domy od 1935 r.

Thorn = Toruń.

Tkacka, ulica [1945] → **Friedrichstadt**

41 Tanger, nazwa terenowa, występująca także w okolicy Gorzowa, rodzaj podmokłego zagajnika, tu raczej nieznana. Powód tej inicjatywy nazewniczej nieznany, jej ślad widnieje jeszcze na mapie z 1975 r.

TORUŃSKA, ulica → Thorner Straße
TOWAROWA, ulica → Buttersteig
30 STYCZNIA [trzydziestego], ulica → Böhmsstraße
Turnstraße → Ostmarkenstraße

U

UFERSTRASSE → Robert-Koch-Straße
Unter dem Galgenberge → Friedrich-Wilhelm-Kranich-Straße
UPSTALLSTRASSE, (VIII 1945): **Składowa** – ulica na Młyńskim Przedmieściu, wydzielona w 1895 z Eisenbahnstraße (nr 5-5a).
 Wł. *Auffstall*, od *der Stall* = stajnia, obora, chlew, czyli «na stajniach», nazwa terenowa wspomniana po raz pierwszy w 1582 r., w 1856 r. teren ten przeznaczono pod budowę dworca kolejowego.

V

VERLORENER-WALL, (do 1935/38): **Radewiesen-Wall**, nadwarciański wał, dziś w ciągu ul. Fabrycznej jako ulica Radewiesen z jedną posesją wykazywany od co najmniej 1894.
Die Rade = kąkol, *die Wiese* = łąka, czyli «wał kąkolowej łąki»
Verloner = stracony, zagubiony.

W

WACHSBLEICHE, (VIII 1945): **Woskowa** – ulica na Zawarcu, wytyczona i zabudowana przed 1863 r.
Das Wachs = wosk, *bleichen* = bielić, *Wachsbleiche* = bielienie wosku, proces bielienia żółtego wosku w celu uzyskania wosku białego, także tradycyjna nazwa przetworni, w tym przypadku chodzi o zakład Adolfa Nicola (1813-1893), fabrykanta świec, uruchomiony przy tej ulicy przed 1863 r.

WALCZAKA, aleja → Friedebergerstraße + Friedeberger Chaussee

Walki Młodych, plac → Hohenzollernplatz

WALKMÜHLENWEG, (VIII 1945): [Franciszka] **Żwirki i** [Stanisława] **Wigury** – ulica na Nowym Mieście, wytyczona i nazwana po 1925 r., pierwsze domy od 1932.

Die Walkmühle = folusz, młyn ze stęporem do spłśniania tkanin; młyn taki na Kłodawce wspomniany po raz pierwszy w 1522 r., ponownie w 1561 r., znajdował się powyżej Młyna Dalekiego [*Fernmühle*], ostatni młyn w tym miejscu został przebudowany na restaurację „Le moulin”.

Franciszek Żwirko (1895-1932), pilot, Stanisław Wigura (1901-32, pilot i konstruktor lotniczy, obaj wygrali Challenge w 1932 r., zginęli w katastrofie lotniczej.

WALL, dawniej: **Am Wall**, (VIII - IX 1945): **Sienkiewicza**, (VIII 1945): **1 Maja**, (II 1946):
Wał Okrężny – ulica na Zawarcu, wzdłuż południowego brzegu Warty, zabudowywana od II poł. XVIII w., od 1930 skrócona, odtąd od mostu na wschód.

WAŁ DEUGI, ulica → Költschener Wall

Wał Długi, wał [1945] → Borkower Wall

WAŁ OKRĘŻNY, ulica → Wall

Wał Okrężny, wał → Rundungswall + Längenwall

WAŁ POPRZECZNY, ulica → Querwall

WAŁ ŚLUZY, ulica → Borkower Wall

Wał Śluzy, wał [1945] → Költschener Wall

Wandy Wasilewskiej, ulica → Küstriner Straße

Warcice, część miasta → Siedlice

WARTA, rzeka → Warthe

WARTHE, Warta – rzeka, wspomniana po raz pierwszy w 972 jako *Vurta*

Zróżdosłowem jest czasownik *wiercić (się)* [= kręcić, zawracać], jej pochodną jest nazwa niem. która kojarzy się z *die Warte* [= strażnica] i w tym znaczeniu z pol. słowem *warta*, co kojarzy się z jej granicznym lub pogranicznym położeniem.

WARSZAWSKA, ulica → Zechower Straße

WARYŃSKIEGO, ulica → Sudetenlandstraße

Wasilewskiej, ulica → Küstrinerstraße

WASSERSTRASSE, (~1719~): **Gerbergasse**, (VI 1945): **Wodna** – ulica na Starym Mieście, wytyczona i zabudowana nie później niż w 1350.

Das Wasser = woda.

WAWRZYNIAKA, ulica → Horst-Wessel-Straße, → Lützowpark

WĄGROWIECKA, ulica → Posener Straße

WĄSKA, ulica → Schmale Gaße

WEŁNIANY RYNEK, ulica → Wollstraße

WIATRACZNA, ulica → Lissaer Straße

WEIDENWEG, (VIII 1945): **Wierzbowa** – ulica na Zakanal [Großer Anger], wytyczona i nazwana przed 1888 r., do 1925 na pewno niezabudowana, pomijana już w 1960 r., zniesiona ostatecznie po 1965 r.

Die Weide = pastwisko, wiklina, wierzba, więc mogła to być także «ulica pastwiskowa».

Wiejska, ulica → Dorfstraße

Wielka, ulica → Kladowstraße, → Richtstraße

Wierzbowa, ulica → Weidenweg

WEPRITZ, (1945): **Wieprzów**, (IX 1945): **Wieprzyna**, (1945): **Wieprzyce** – dawna wieś, znana od 1325 r., na przełomie XIV/XV w. stała się własnością miasta, w 1962 r. przyłączona do Gorzowa.

WEPRITZER CHAUSSEE, (1945): **Gorzowska**, (1962): **Kostrzyńska** – ulica na zach. od dawnej granicy miasta, główna ulica Wieprzyc.

WIEPRZYCE, część miasta → Wepritz

WIESENSTRASSE, (VIII 1945): **Łąkowa** – ulica na Zakanal [Großer Anger], wytyczona i nazwana przed 1888 r., zabudowa od 1892 r.

Die Wiese = łąka.

Wildwiese – część Parku Wiosny Ludów

WILHELM-EBERT-STRASSE, (VIII 1945): [Henryka] **Sienkiewicza** – ulica na Górnym Mieście, wytyczona po I wojnie światowej, nazwana po 1914 r., pierwsze domy od 1922 r.

Wilhelm Ebert (1842-1922), królewski radca gospodarczy, w l. 1887-1919 radca miejski, właściciel majątku przy ul. Drzymały.

Henryk Sienkiewicz (1846-1916), powieściopisarz i nowelista, laureat literackiej nagrody Nobla.

WILHELMSTRASSE, (~1566-1835~); **Entengasse**, (od 1818/21): **Wilhelmstraße**, (VIII 1945): **Lutycka** – ulica na Starym Mieście, wytyczona i zabudowana prawd. ok. 1350.

Die Ente = kaczką.

Wilhelmstraße = ulica Wilhelma, na cześć Fryderyka Wilhelma III (1770-1840), króla pruskiego od 1797, reformatora państwa w okresie wojen napoleońskich.

Lutycki, także Wiełeci, grupa plemion zachodniosłowiańskich.

WINDMÜHLENWEG → Lissaer Straße

WINZERWEG, (VIII 1945): **Bohaterów Warszawy** – ulica na Górnym Mieście, u podnóża winnego wzgórza [Weinberg], nazwana po 1914 r., zabudowa od 1922 r.

Der Winzer = zbieracz winogron, dosłownie więc «droga winiarzy», od dawnej winnicy.

Nazwa Bohaterów Warszawy nadana nie bez inspiracji Edmunda Grudzińskiego (1903-1976), działacza PZZ i TRZZ, b. wiceprezydenta Gorzowa, który od 1934 r. pracował w organach samorządowych Warszawy, także podczas obrony w 1939 r. i powstania warszawskiego, a w 1945 r. zamieszkał przy tej ulicy.

WIOSNY LUDÓW, park → Stadtpark

WISSMANNSTRASSE, (VIII 1945): [Jana] **Długosza** – ulica w sąsiedztwie os. Staszica, pierwsze domy od 1934.

Hermann von Wissmann (1853-1905), podróżnik rodem z Frankfurtu/O., badacz Afryki i wojskowy, w l. 1888-1896 komisarz i gubernator niem. Afryki Zachodniej.

Jan Długosz (1415-1480), duchowny, historyk i dyplomata, autor „Roczników czyli kronik słynnego Królestwa Polskiego”.

Wjazdowa, ulica → Zufuhrstraße

WODNA, ulica → Wasserstraße

WOLLSTRASSE, (~1719~): **Baugaße**, (1800): **Bau- oder Hinterstraße**, (przed 1825):

Wollstraße, (V - IX 1945): **Wolska**, (VIII 1945): **Pocztowa**, (1950): [Juliana] **Marchlewskiego**, (1989): **Pocztowa** [część zach.] + **Wełniany Rynek** [część wsch.]

– ulica na Starym Mieście, jedna z głównych średniowiecznego miasta, w 1882 r. przecięta ul. Chrobrego, od lat 70. XX w. pozbawiona komunikacji, częściowo przekształcona w deptak, w 1989 podzielona na dwie ulice.

Der Bau = budowa, budynek, ale także uprawa, niegdyś także umocnienia, nazwa mogła pochodzić od muru obronnego, najmocniejszego właśnie na odcinku między obu bramami. *Hinter* = za, tylna.

Die Wolle = wełna, od targów wełnianych [*Wollmarkt*], znanych w mieście od XVI w., ich śladem była waga wełniana przy tej ulicy, wspomniana w 1703, rozebrana w 1882 r.

Julian Marchlewski (1866-1925), działacz socjalistyczny i komunistyczny, publicysta.

[św.] **Wojciecha**, ulica → Grabenmühlenstraße

Wolska, ulica → Wollstraße

WORMSFELDER STRASSE, (VIII 1945): **Wyzwoleńców**⁴², (1980): **Manifestu Lipcowego**, (1989): [marszałka **Józefa Piłsudskiego** – ulica na Górczynie, niegdyś droga na Wojcieszyce, znana od co najmniej 1831 r.

Wormsfelde = Wojcieszyce.

Manifest Lipcowy – Manifest PKWN z 22 VII 1944 r.

Józef Klemens Piłsudski (1867-1935), marszałek Polski, działacz niepodległościowy, twórca legionów, pierwszy naczelnik państwa.

WOSKOWA, ulica → Wachsbleiche

Wujka, plac → Paradeplatz

WYBICKIEGO, ulica → Blücherstraße

Wydmuchy, część miasta → Abdeckerei

WYLOTOWA, ulica → Zettritzer Straße

WYSPIAŃSKIEGO, ulica → Heinestraße

WYSZYŃSKIEGO, ulica → Kladowstraße

Wyzwoleńców, ulica → Wormsfelder Straße

Z

ZABYTKOWA, ulica → Mauerstraße

ZACISZE, ulica → Robert-Nehler-Straße

ZACISZE, park → Schönfließpark

ZAMOŚCIE, część miasta → Brückenvorstadt

ZANTOCHER VORSTADT, w literaturze: **Santockie Przedmieście** – dawna podmiejska osada, później część miasta⁴³, wspomniana w 1565 r. jako *Vorstadt rorm Zantocher Tor*, w 1664 r. – już *Zantochscher Vorstadt*.

42 Oczywiście lapsus S. Paternowskiego, chodziło o wyzwolicieli, tj. żołnierzy wojsk, które zdobyły miasto w 1945 r., ulomna nazwa funkcjonowała jednak 35 lat.

43 Jeszcze w 1932 r.

ZANZINER WEG, (VIII 1945): **Słowiańska** – niegdyś droga do Santocka, wspomniana tam w 1589 r. jako *Landsbergische Stadtweg*, w 1895/99 r. wpisana na listę ulic, w 2003 r. rozbudowana i zmieniona w ramach trasy średnicowej.

Zanzin = Santocko.

ZANZINER WALDCHEN, (VIII 1945): **Park Słowiański** – XIX-wieczny lasek rekreacyjny, od 1903 r. zagospodarowywany na park.

ZAULEK, ulica → *Hinterstraße*

ZAWARCIE, część miasta → *Brückenvorstadt*

ZBĄSZYŃSKA, ulica → *Bentschener Straße*

Zebengasse → *Friedrichstraße*

ZECHOWER STRASSE, (VII 1945): **Warszawska** – ulica na Przedmieściu Santockim, droga wylotowa na Santok i główna ulica przedmieścia, ślady zabudowy sięgają XV w.

Zechow = Czechów.

ZEPPELINSTRASSE, (VIII 1945): [Jana] **Kilińskiego** – ulica na Nowym Mieście (Pia-ski), pierwsze domy od 1927 r.

Ferdinand von Zeppelin (1833-1917), niem. konstruktor sterowców.

Jan Kiliński (1760-1819), warszawski szewc, pułkownik wojsk powstańczych 1794 r.

ZETTRITZER STRASSE, (przed 1937): **Czetritzer Straße**, (VIII 1945): **Wylotowa** – ulica na Siedlicach, wylotowa droga na Ciecierzycę, na wykazie miejskich ulic już w końcu XIX w.

Czettritz, od 29.10.1937 r. – *Zettritz* = Ciecierzycę. Eponimem wsi był gen. Ernst Heinrich von Czettritz und Neuhaus (1713-1782), b. dowódca landsberskich dragonów.

ZEUGHAUSGASSE, (~1719~): **Quergasse**, (VIII 1945): **Arsenalna** – dawna uliczka na Starym Mieście, przecznica Wełnianego Rynku, powstała nie później niż w XVIII w., nazwana na przełomie XIX/XX w.⁴⁴, nigdy nie posiadała własnej zabudowy, zniesiona po 1960 r., zabudowana ok. 1969.

Das Zeughaus = zbrojownia, od budynku dawnego arsenału z końca XVIII w., wspomnianego po raz pierwszy w 1848 r., rozebranego w 1969 r., pamiątką po nim jest DH „Arsenał”.

ZIEGELSTRASSE, (VIII 1945): **Cegielniana**, (1975): [Stanisława] **Cichońskiego** – ulica na Santockim Przedmieściu, wytyczona zapewne po 1768 r., najstarsza zabudowa sprzed 1863 r.

Der Ziegel = cegła. Kaplick sugeruje, że to pamiątka po istniejących tu jeszcze w poł. XIX w. cegielniach Albina i Simsów.

Stanisław Cichoński, milicjant z Różanek, zamordowany 15 VI 1946 r. na drodze Santok-Płomykowo.

ZIELENIEC, część miasta → *Roßwiese*

Zielnica, część miasta → *Neusoest*

ZIELONA, ulica → *Grüner Weg*

Zielonka, część miasta → *Roßwiese Gutshof*

ZIMMERSTRASSE → *Horst-Wessel-Straße*

ZIMMERMANNSTRASSE, (1720): **Quergasse**, (przed 1933/35): **Judenstraße** (VIII 1945): **Lechitów** – nieistniejąca ulica na Starym Mieście, przecznica Łazienek, wytyczona i zabudowana zapewne jeszcze w średniowieczu, w 1751 r. restytuowano przy niej synagogę żydowską; w 1960/65 r. zabudowana i zniesiona.

Der Jude = Żyd, od pierwotnych mieszkańców tej dzielnicy miasta, zwanej *Judenviertel*, na pocz. XVIII w. jedna z kilku uliczek tej nazwy, od ok. 1812 r. – już tylko ulica przyległa do synagogi.

Emil Zimmerman († 1933), oberzysta, właściciel restauracji przy ul. Łużyckiej, od 1903 r. naczelnik dzielnicy.

44 Nazwa, będąca zapewne w powszechnym użytku, pomijana we wszystkich książkach adresowych, pojawiła się na planie z 1908 r., rejestruje ją również Otto Kaplick, *Heimatbuch*, 1935, s. 136.

ZUFUHRSTRASSE, (VIII 1945): **Wjazdowa** – uliczka na Zawarcu, obok stacji Gorzów-Zamoście, po 1960 r. bezimienna.

Die Zufuhr = dowóz, dostawa.

ZUR VIEHRAMPE, (VIII 1945): **Dojazdowa** – nieistniejąca ulica na Młyńskim Przedmieściu, przecznica *Küstrinerstraße* (Sikorskiego), odchodząca na wysokości Rzeźniczej w kierunku linii kolejowej (dziś Jancarza), zaistniała przed 1908 r., zniesiona przed 1960 r., dziś teren dworca PKS.

Die Viehrampe = rampa dla bydła, dosłownie «do rampy bydłowej».

Związku Walki Młodych, ulica → *Dietrich-Eckart-Straße*

Ż

Żabia, ulica – niezidentyfikowana ulica z 1945 r. na terenie prawobrzeżnego miasta⁴⁵

Żegockiego, ulica → *Fernemühlenstraße*

ŻELAZNA, ulica → *Drägerstraße*

Żelazna, ulica [1945] → *Keutelstraße*

ŻEROMSKIEGO, ulica → *Großstraße*

ŻNIWNA, ulica → *Heydekrugerstraße*

ŻÓŁKIEWSKIEGO, ulica → *Stephanstraße*

Żukowa, ulica → *Meydamstraße*, → *Moltkestraße*

ŻWIRKI I WIGURY, ulica → *Walkmühlenweg*

ŻWIROWA, ulica → *Heinersdorfer Chaussee*

⁴⁵ Wspomniana w komunikacie o rejonizacji szkół („Ziemia Lubuska” nr 7 z 18.11.1945 r.), w grę wchodzić może Santockie Przedmieście, a może Janice.